

Valorizacija rimske baštine u Istri

Franković, Anamarija

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:929156>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile
Fakultet ekonomije i turizma
"Dr. Mijo Mirković"

ANAMARIJA FRANKOVIĆ

VALORIZACIJA RIMSKE BAŠTINE U ISTRI

Završni rad

Pula, rujan 2023.

Sveučilište Jurja Dobrile
Fakultet ekonomije i turizma
„Dr. Mijo Mirković“

ANAMARIJA FRANKOVIĆ

VALORIZACIJA RIMSKE BAŠTINE U ISTRI

Završni rad

JMBAG: 0303095446, redovita studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Povijest civilizacija

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: stara povijest

Mentorica: doc. dr. sc. Marina Zgrablić

Pula, rujan 2023.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Anamarija Franković, kandidatkinja za prvostupnicu Kulture i turizma, smjera Kultura i turizam ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to prikazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj visokoškolskoj, znanstvenoj i radnoj ustanovi.

Studentica

Anamarija Franković

U Puli, 26. rujna, 2023. godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Anamarija Franković dajem dopuštenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom „Valorizacija rimske baštine u Istri“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 26. rujna, 2023. godine

Potpis

Anamarija Franković

Sadržaj

1. UVOD.....	1
2. TEORIJSKI OKVIR POJMA BAŠTINE	3
2.1. Teorijski okvir pojma materijalne baštine	5
2.2. Važnost zaštite i valorizacije baštine.....	8
2.3. Kategorije spomenika kulture	10
3. RIMSKA UPRAVA U ISTRI I VAŽNOST RIMSKE BAŠTINE U SVJETSKOM KONTEKSTU	12
3.1. Razdoblje rimske uprave u Istri.....	12
3.2. Važnost rimske baštine za Istru u svjetskom kontekstu.....	14
4. NAJPOZNATIJI PRIMJERI RIMSKE BAŠTINE NA PODRUČJU ISTRE I NJIHOVA VALORIZACIJA	15
4.1. Amfiteatar u Puli	15
4.2. Augustov hram u Puli	20
4.3. Arheološki park Vižula pokraj Medulina.....	23
4.4. Rimska maritimna vila u uvali Verige na Velikom Brijunu	27
4.5. Arheološki lokalitet Istarski ipsilon - Brestić u Višnjanu	32
4.6. Arheološki lokalitet Nezakcij	35
4.7. Veliki Neptunov hram u Poreču.....	38
4.8. Rimske nekropole.....	41
5. ZAKLJUČAK	45
LITERATURA.....	46
PRILOZI	51
SAŽETAK.....	52
SUMMARY	53

1. UVOD

Istra je najveći hrvatski poluotok na istočnoj jadranskoj obali. Obuhvaća područje od 3.556 kilometara kvadratnih, od čega teritoriju Republike Hrvatske pripada 3.132 metara kvadratnih. Prostire se od Miljanskog poluotoka i naselja Doline, preko sjevernog ruba Ćićarije do Klane, Kastva i uvale Preluke kraj Voloskoga. Razvedena obalna crta obuhvaća nekoliko zaljeva: Miljski zaljev, Koparski zaljev, Piranski zaljev, ušće Mirne, tzv. Tarska vala, Limski zaljev, Pulski zaljev, Medulinski zaljev, Raški zaljev, Plominski zaljev kao i otoka i otočnih skupina: Rovinjska skupina i Brijunsko otočje te Medulinsko otočje.¹ Doba rimske uprave nad Istrom je trajalo od 177. godine pr. Kr, do pada Zapadnog Rimskog Carstva 476. g. i do dolaska Ostrogota 489. g.

Najznačajnije je pripajanje Istre italskoj Desetoj regiji (*Regio X*), odnosno *Venetia et Histria*, reformama cara Augusta.² U antičko doba Istra (lat. *Histria*) se protezala od rijeke Timava (lat. *Timavus*) koja je bila granica kolonija *Aquileia* i *Tergeste* na zapadu i na istoku do Raše (lat. *Arsia*) i Učke.

Tema ovog završnog rada je valorizacija rimske baštine u Istri. Rad se sastoji od pet poglavlja, uključujući uvod i zaključak. U drugom poglavlju razjašnjava se pojam baštine i materijalne baštine, objašnjava važnost zaštite i valorizacije baštine te navode se i detaljnije objašnjavaju kategorije spomenika kulture. Tematska okosnica trećeg poglavlja je Rimska uprava u Istri i važnost rimske baštine za Istru u svjetskom kontekstu gdje se najprije prikazuje razdoblje rimske uprave u Istri a potom se objašnjava kao rimska baština utječe na položaj Istre u svijetu, odnosno na stranom turističkom tržištu. Četvrto poglavlje donosi osvrt na izdvojene primjere valorizacije rimske baštine na području Istarskog poluotoka. Daje se kratak opis najpoznatijih spomenika rimske kulture na području Istarskog poluotoka kao i kakva je današnja njihova situacija, odnosno kako su valorizirani. U zaključku su sumirane sve najbitnije činjenice iz ovog rada te na kraju rada je navedena literatura korištena u ovom radu.

Cilj ovog završnog rada je predstavljanje rimske materijalne baštine na Istarskom poluotoku i kako se ista valorizira danas. Svrha rada je objasniti važnost očuvanja i zaštite kulturne baštine kao vrijednote kako za sadašnje tako i buduće generacije.

¹ *Istra-poluotok, Istrapedia.* istarska internetska enciklopedija, 2009, Dostupno na: <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1260/istra-poluotok> (Pristupljeno 2. kolovoza 2023.)

² R. Matijašić, *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula, "Žakan Juri", 1998., str. 41-42

Metode korištene pri izradi ovog rada su metoda analize, sinteze i indukcije.

2. TEORIJSKI OKVIR POJMA BAŠTINE

Prema Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, baštinom se smatraju sva pokretna i nepokretna dobra sa velikim umjetničkim, povijesnim, paleontološkim, antropološkim i znanstvenim značajem koja je naslijeđena iz prošlosti. To su razna arheološka nalazišta te razni krajolici i njihovi dijelovi, koji za cilj imaju dokazati ljudsku prisutnost u prostoru te kao takvi imaju povijesnu, umjetničku i antropološku vrijednost. Baštinom se još smatraju i nematerijalni oblici i pojave ljudskog duhovnog stvaralaštva kao i razna dokumentacija i bibliografska baština te prostori, odnosno, muzeji koji služe trajnom čuvanju i izlaganju kulturnih dobara i njihove popratne dokumentacije. Kulturna baština je originalna i neponovljiva te je svjedok ljudske prošlosti i stvaralaštva. Kulturna baština je isto tako važna za stvaranje kulturnog identiteta države u kojoj se nalazi.

Navedeni Zakon kulturna dobra klasificira u tri osnovne kategorije³:

- Nepokretna kulturna dobra
- Pokretna kulturna dobra
- Nematerijalna kulturna dobra

Baština se neraskidivo veže uz pojam kulture. Postoji nekoliko različitih definicija kulture, no izdvojena je definicija UNESCO-a. UNESCO je 1982. godine na Svjetskoj konferenciji o kulturnim politikama u Meksiku iznio sljedeću definiciju kulture: „Cjelina raznih duhovnih, materijalnih, osjećajnih i intelektualnih svojstava odnosno obilježja nekog društva ili društvenih skupina“. Kulturom se smatraju i način života, sustavi ljudskih vrijednosti, tradicije i vjerovanja kao i umjetnost i književnost. Kultura pomaže razvoju kreativnosti kod čovjeka, njegovo prepoznavanje samog sebe, ulaganje u osoban rast i razvoj.⁴

Baština se veže i uz pojam tradicije. Tradicija se definira kao transfer iskustava i kulturnih vrijednosti. To je skup različitih malih sastavnica povezanih u jednu cjelinu. Tradicija kao takva čini glavnu sastavnicu ljudskih života kao i njihove kulture i ulazi u

³ M. Valčić: *Turizam i kultura*, Zagreb, Naklada Juričić d.o.o., 2018., str. 196-197

⁴ *ibid.*, str. 105

sve pore ljudskog života i djelovanja. Prenosi se s koljena na koljeno, nepromjenjiva je i traje bez obzira na tijek vremena.⁵

Baština je svjedok burne i zanimljive povijesti čovječanstva. Na temelju poznavanja vlastite prošlosti i kulture planira se budućnost.

⁵ G. Sinković., J. Gržinić, V. Šugar, R. Pržiklas, *Istra u kontekstu jadranskih kultura i tradicija = L'Istria nel contesto delle tradizioni e culture dell'Adriatico*, Pula, Fakultet ekonomije i turizma Dr. Mijo Mirković Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, 2008, str. 5

2.1. Teorijski okvir pojma materijalne baštine

Materijalnom baštinom se smatraju sva materijalna kulturna dobra. U kontekstu materijalne baštine, takva se dobra još nazivaju i nepokretna kulturna dobra. To su zgrade, oruđa i oružja, umjetnine, vozila i dr., odnosno sve ono što je bilo predmetom ljudske uporabe u svakodnevnom životu.⁶

Kada je riječ o materijalnoj baštini na razini Republike Hrvatske, važno je spomenuti hrvatska materijalna dobra, upisana na UNESCO-ov Popis svjetske baštine, što je moguće vidjeti u navedenoj tablici (tab. 1). Važnu ulogu u promociji kako materijalne tako i nematerijalne baštine ima UNESCO-ov Centar za svjetsku baštinu (*World Heritage Centre*). Njegova zadaća je potiče zemlje u potpisivanju Konvencije za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine. Osim potpisivanja, zadatak Centra je da pomaže očuvanju svjetske prirodne i kulturne baštine kao i poticaj država članica da predlažu dobra za upis na Popis svjetske baštine. Osim toga, potiče države u zaštiti baštine nudeći tehničku pomoć i stručna usavršavanja. Nadalje najvažnija njegova zadaća je promicanje i podizanje svijesti o važnosti svjetske baštine te poticaj na međunarodnu suradnju u očuvanju svjetske prirodne i kulturne baštine.⁷

⁶ *Material culture*, Encyclopedia Britannica, 2023. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/material-culture> (Pristupljeno: 23.kolovoza 2023.)

⁷ *Kultura*, Repubika Hrvatska: Ministarstvo kulture i medija, 2023. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/unesco-16291/programska-podrucja-16482/kultura-4786/4786> (Pristupljeno: 24.kolovoza 2023.)

Tablica 1. Hrvatska materijalna dobra na UNESCO-ovom Popisu svjetske baštine

Materijalno dobro	Godina upisa
Povijesni kompleks Splita i Dioklecijanova palača	1979.
Stari grad Dubrovnik	1979.
NP Plitvička Jezera	1979.
Kompleks Eufrazijeve bazilike u povijesnom središtu Poreča	1997.
Povijesni grad Trogir	1997.
Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku	2000.
Starogradsko polje na Hvaru	2008.
Stećci	2016.
Obrambeni sustavi Republike Venecije 16. i 17. st. u Zadru i Šibeniku	2017.

(Izvor: <https://min-kulture.gov.hr/unesco-16291/programska-podrucja-16482/kultura-4786/4786>)

(Pristupljeno 24.8. 2023.)

Također, mnogim hrvatskim kulturnim i prirodnim dobrima tek treba biti odobren upis na UNESCO-ov Popis svjetske baštine. Prema tome, izdvojeno je nekoliko primjera dobara koja se zasad nalaze na Pristupnom popisu UNESCO-a: Kornati s Telašćicom, Hrvatski limes, Pustinja Blaca, Rimski urbanizam na zadarskom poluotoku s monumentalnim kompleksom na Forumu, Stara jezgra Korčule i drugi.⁸

Nadalje, u kontekstu materijalne baštine, vrlo je važno reći ponešto i o arheološkoj baštini. Ona produbljuje spomenutu definiciju kulturne baštine i odnosi se na očuvanje arheoloških lokaliteta, povijesnih mjesta, građevina i pojedinačnih mjesta koja su od visoke važnosti za povijest i arheologiju određene zemlje. Arheološka baština je vrlo vrijedan kulturno turistički resurs, koji dobrim upravljanjem i održavanjem može postati hvalevrijedan, kvalitetan i atraktivan turistički proizvod za

⁸ *Ibid.* <https://min-kulture.gov.hr/unesco-16291/programska-podrucja-16482/kultura-4786/4786>
(Pristupljeno: 24.kolovoza. 2023.)

neku turističku destinaciju. Tako se može privući turiste zainteresirane za arheologiju i povijest.⁹

Republika Hrvatska je zemlja koja obiluje materijalnom i arheološkom baštinom. No vidljivo je kako se ne razmišlja o njoj kao o važnom resursu jer dosta primjera arheološke baštine, koji bi itekako mogli štošta ponuditi, stoji izloženo propadanju i vandalizmu, dok s druge strane, u lepezi hrvatske turističke ponude, stalno se „vrte“ jedni te isti, već razvikani primjeri. Treba poraditi na edukaciji o važnosti ulaganja i očuvanja ovog važnog i jedinstvenog resursa, kako ključnih ljudi u turističkim zajednicama tako i lokalnog stanovništva gradova i mjesta koja sadrže takvu neiskorištenu baštinu. Arheološka baština je resurs čiji se gubitak treba shvatiti jednako ozbiljno kao nestanak drugih važnih resursa.

⁹ S. Mihelić., „ *Hrvatska arheološka baština (Archaeological Heritage of Croatia)*“ U: S. Mihelić (ur.), *Arheologija i turizam u Hrvatskoj (Archaeology and Tourism in Croatia)*, Zagreb, Arheološki muzej u Zagrebu, 2011, str. 35-36

2.2. Važnost zaštite i valorizacije baštine

Očuvanje materijalne i nematerijalne baštine ima veliku vrijednost za buduće generacije.¹⁰ Kod očuvanja baštine stavlja se naglasak na njezinu visoku važnost i osjetljivost kao i na planiranje održivosti. Isto tako, kada je riječ o očuvanju baštine, ne misli se samo na očuvanje i valorizaciju kulturne vrijednosti baštine već i na zaštitu njenih prirodnih atrakcija.¹¹ Pri očuvanju baštine, važno je spomenuti korisnike baštine i njihove različite interese za njeno korištenje. Postoje tri vrste korisnika: neobrazovani korisnik, obrazovani korisnik i znanstvenik. Neobrazovani korisnik ne posjeduje potrebno znanje o pitanju baštine te istoj pristupa vrlo naivno i fokusira se na realnost bez dubljeg promišljanja o mogućem višeznačju nekog pojma. Obrazovani korisnik posjeduje određeno znanje i može ga se smatrati znalцем. On može interpretirati dani pojam. Znanstvenik posjeduje sve potrebne vještine i znanja potrebne za proučavanje pojma baštine i potpuno je sposoban dublje ga protumačiti od pukog površnog tumačenja.¹² Zaključuje se kako su jedino znanstvenici podobni za zaštitu i valorizaciju baštine jer imaju sva potrebna znanja i baštinu bi time valorizirali na najbolji način, odnosno povećali njen prosperitet, dok bi ostalima pokušaji bili znatno manje uspješni.

Valorizacija, sinonim za vrednovanje, definira se kao utvrđivanje vrijednosti neke imovine u ovom slučaju baštine, na temelju istraživanja i procjena.¹³ Menadžment upravljanja baštinom je vrlo važan čimbenik pri zaštiti iste. Upravljanje kulturnom baštinom (eng. *cultural heritage management*) se definira kao nastojanje da se pridonese očuvanju vrijednosti kulturnih dobara, kako bi od istih imale koristi kako i

¹⁰ Karwińska, A. i P. Kisiel, „Cultural heritage and social practices of participation“ U: Urošević, N. i Afrić Rakitovac, K. (ur.), *Models of valorisation of cultural heritage in sustainable tourism*, Pula, Juraj Dobrila University of Pula, 2017, str. 72, Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/368303130_Models_of_valorisation_of_cultural_heritage_in_sustainable_tourism (Pristupljeno: 22.srpnja 2023.)

¹¹ T. Golja., „*The management and governance of world cultural heritage*“ U: N. Urošević, i K. Afrić Rakitovac, (ur.), *Models of valorisation of cultural heritage in sustainable tourism*, Pula, Juraj Dobrila University of Pula, 2017, str. 108, Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/368303130_Models_of_valorisation_of_cultural_heritage_in_sustainable_tourism (Pristupljeno 22. srpnja 2023.)

¹² A. Karwińska i P. Kisiel, op.cit., str.73

¹³ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63777> (Pristupljeno 25. srpnja 2023)

sadašnje tako i buduće generacije. To je svojevrstan globalni fenomen, čiji se ključni principi temelje na nizu povelja i kodeksa kao što su Venecijanska povelja, još znana i kao ICOMOS, 1994 te UNESCO-ova Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine.¹⁴ Nažalost današnjim kulturnim menadžerima je postalo jako teško upravljati baštinom na način da se postiže ravnoteža između očuvanja baštine i upravljanja brojem posjetitelja, odnosno količinom izloženosti baštine javnosti kao i upravljanjem financijama da bi se osigurala održivost a to sve radi razvoja turizma i baštine kao turističkog proizvoda. To je najuočljivije na područjima koja imaju status svjetske baštine jer posjeduju određene globalne vrijednosti kao i jedinstven identitet. Tako, UNESCO zbog ublažavanja utjecaja turizma, posebice štetnih, na kulturne lokalitete koji imaju status svjetske baštine, zahtjeva da se donese plan upravljanja tim područjima, što znači da svako područje s tim statusom izradi vlastiti plan upravljanja. Realnost je nažalost puno drugačija, često se izradi plan upravljanja i na tome sve ostane, a o uključivanju u procese korištenja lokaliteta se ne vodi računa. Stoga, potrebno je veću pažnju pridodavati procesima korištenja lokaliteta kako bi se maksimalizirala njihova dobit.¹⁵

Nažalost, pri upravljanju baštinom često se javlja i problem propadanja baštine. To se najčešće događa zbog prirodnih procesa (npr. erozija tla), prekomjernog turizma, odnosno ponašanja samih turista (prenapučenost, iseljavanja lokalnog stanovništva zbog štetnih utjecaja turizma, razne manifestacije i dr.) ili financijskih i vlasničkih problema (npr. kulturno vlasništvo nije zaštićeno autorskim pravima). Stoga je nužna suradnja s konzervatorima i ustroj odgovarajuće prezentacije dobara kako bi se potaklo turiste na razumijevanje važnosti zaštite kulturnih dobara.¹⁶

Vrlo je važno pametno upravljati baštinom jer svako pa i najmanje oštećenje ogroman je i nepovratan gubitak. Također, važno je da se njenom zaštitom i valorizacijom bave stručnjaci.

¹⁴ M. Valčić, op.cit., str. 248

¹⁵ *ibid.*, str. 216-217

¹⁶ *ibid.*, 246-248

2.3. Kategorije spomenika kulture

Spomenicima kulture smatraju se sva djela koja imaju povijesnu, umjetničku, etnološku, antropološku i znanstvenu vrijednost. Prema tome, to su arhitektonska, kiparska i slikarska djela kao i mjesta arheološke baštine te pisana djela. Spomenici se dijele na: povijesno-memorijalna područja, naselja i dijelove naselja kao i komplekse i skupine povijesnih građevina te arheološke lokalitete.¹⁷

Kategorizacija spomenika kulture vrlo je opširna i ima dugu povijest. Ona predstavlja stupnjevanje vrijednosti spomenika i grupa spomenika. Prva predložena kategorizacija je donesena 1960-ih godina 20. st. za područje zemalja bivše Jugoslavije. Ista se sastojala od brojeva odnosno kategorija od 0 do 5. Prema tome, navedene kategorije označavaju sljedeće¹⁸:

- 0 - međunarodno (svjetsko) značenje- oni spomenici najviše kulturno-umjetničke i druge znanstvene vrijednosti poznati cijelom svijetu
- 1 - savezno, odnosno općejugoslavensko značenje – spomenici jedinstvenog, i istaknutog značaja u povijesnom, kulturno-umjetničkom ili drugom znanstvenom smislu na području Jugoslavije
- 2 - republičko (nacionalno) značenje – spomenici značajni na području Hrvatske, unikatnog, reprezentativnog i istaknutog značenja u povijesnom i drugom smislu. U ovu su kategoriju ulazili i spomenici koji su preuređeni ali su zadržali neke svoje izvornosti.
- 3 - regionalno značenje – istaknuti spomenici u okviru regije s naglašenim umjetničkim, povijesnim ili drugim znanstvenim vrijednostima. To su spomenici koji predstavljaju pejzaž i tradicionalno stvaralaštvo
- 4 - lokalno značenje – spomenici koji su prosječne ili manje umjetničke, povijesne ili druge znanstvene vrijednosti, a koji su značajni za lokalnu zajednicu na užem području. U tu skupinu spadaju spomenici čije su izvorne posebnosti znatno narušene.

¹⁷ *ibid*, str. 202

¹⁸ Juranović-Tojenc, M. i K. Radatović Cvitanović „Prolegomena o kategorizaciji spomenika kulture“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Vol. 38, No.38, 2013, str. 39-44. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/219694> (Pristupljeno 31. srpnja 2023)

- 5 - ambijentalno značenje –građevine sa smanjenom umjetničkom, povijesnom ili drugom znanstvenom vrijednosti, a važni su jer tvore određeni ambijent

Godine 1985. donesena je sljedeća kategorizacija spomenika koja je sadržavala četiri kategorije: A, B, C i N i one su se odnosile na sljedeće:

- A- spomenici od nacionalnog i svjetskog značaja-spomenici velikog značaja za društvo, povijest i kulturu naroda i zemlje i njihov napredak,
- B-spomenici kulture regionalne važnosti-spomenici koji imaju svojstva karakteristična za neko uže područje i njegov društveni, povijesni i kulturni razvoj, jedinstveni primjerci svoje vrste ali zbog većeg broja primjeraka koji postoje nisu svrstani u prvu kategoriju
- C- spomenici kulture lokalnih posebnosti-spomenici sa užitim ambijentalnim i vremenskim značenjem za narod i državu
- N- nekategorizirani spomenici-objekti koji ne mogu se svrstati ni u jednu kategoriju ali na popisu su ratnih šteta jer u njima određena vrijednost postoji

Usred ratnih zbivanja 1991. godine, zbog nužnosti zaštite kulturnih dobara i evidencije oštećenja istih, također je korištena ova klasifikacija.

Što se sadašnje situacije tiče, sva se kulturna dobra upisuju u Registar kulturnih dobara putem aplikacije Web registar. Tijelo nadležno za rad Registra kulturnih dobara je Ministarstvo kulture. Kulturna dobra upisom u Registar podliježu propisanoj klasifikaciji i svrstavaju se sedam osnovnih kategorija: NEM – nematerijalna kulturna dobra, NEP (C) – nepokretna kulturna dobra, kulturno-povijesne cjeline, NEP (K) – kulturni krajolik, NEP (P) – nepokretna pojedinačna kulturna dobra, POK (M) – pokretna kulturna dobra, muzeji, POK (P) – pokretna pojedinačna kulturna dobra, POK (Z) – zbirke.¹⁹

¹⁹ Deranja Crnokić, A., „Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj“, *Ministarstvo kulture Republike Hrvatske*, 2013, (Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Publikacije/Anu%C5%A1ka%20Deranja%20Crnoki%C4%87%20Nastanak%20Registra%20kulturnih%20dobara%20%E2%80%93%20povijest%20i%20sada%C5%A1njost%20inventariziranja%20kulturne%20ba%C5%A1tine%20u%20Hrvatskoj.pdf>) (Pristupljeno: 1. kolovoza 2023.)

3. RIMSKA UPRAVA U ISTRI I VAŽNOST RIMSKE BAŠTINE U SVJETSKOM KONTEKSTU

3.1. Razdoblje rimske uprave u Istri

Istra je regija bogate i burne prošlosti o čemu svjedoče brojni materijalni ostatci, posebice iz rimskog razdoblja.

Prema najstarijim grčkim zapisima, Sredozemlje i područje istočne obale Jadrana (*Adria*) naseljavala su brojna plemena. Prema zapisima Hekateja iz Mileta, područje istočnog Jadrana nastanjivali su: Istri (tj. Histri), Liburni, Kaulici, Mentori i Hitmiti. Prema Histrima i Liburnima Histrija i Liburnija nose imena. Mentori su nastanjivali srednji Jadran a o Kaulicima i Hitmitima kasnije ne postoje zapisi.²⁰

Rimski pisac Plinije u svom opisu *Regio X* donosi raspored plemena koja su nastanjivala obalu istočnog Jadrana. Opis pomno obrađuje obalne zone Venecije i Histrije (*Venetia et Histria*) te njihove najbitnije gradove i rijeke. Prema tom opisu, sjevernu granicu Histrije označava rijeka *Formio*. Osim toga, Histrija ulaskom u *Regio X* je bila podijeljena na kolonije pa su tako, prema Pliniju, na području kolonije *Tergeste* živjeli Histri, koji su na dodiru Ćićarije i Učke graničili s Japodima (Japodes) dok su Karni i Japodi graničili od Nanosa, okomito preko Reke na Ćićariju. U južnoj Histriji, odnosno koloniji Pola živjelo je pleme Fekusi. Ovaj opis spominje samo narode koji su živjeli u blizini velikih gradova, Pole i Tergeste a izostavlja mnoge druge iz unutrašnjosti Histrije.²¹ Valja dodati kako ovakvi zapisi nisu posve istiniti zbog prepisivanja grčkih i rimskih autora a neki su podatci nerazumljivi. Također, valja uzeti u obzir da je svaki autor, grčki ili rimski sagledavao situaciju iz svoje perspektive i često osporavao djela svog protivnika a veličao vlastita.²²

Histarska je država propala 177. g. pr. Kr. rimskim osvajanjima i zauzimanjem južnoistarskih utvrđenih gradinskih naselja Mutila, Faverija i Nezakcij. To je označilo početak rimskog razdoblja u Istri, koje je trajalo do pada Zapadnog Rimskog Carstva 476. g. kada Istra pada pod vlast Ostrogota i kasnije Bizanta 538. g.²³ Car August je donio niz reformi u Italiji i tim reformama Histrija do Raše se kasnije odcijepila od

²⁰ R. Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb, Leykam International d.o.o., 2009, str. 30

²¹ A. Starac, *ISTRA OD EPULONA DO DIOKLECIJANA: Rimsko vladanje u Histriji: društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi*, Pula, ZN „Žakan Juri“, 2002, str. 22-24

²² R. Matijašić, *op. cit.* str. 30-31

²³ V. Girardi Jurkić i K. Džin, *Monografije i katalozi br. 13, Sjaj antičkih nekropola Istre*, Pula, Arheološki muzej Istre, 2003, str. 15

Ilirika i postala je dio italske Desete regije, odnosno spomenute *Regio X (Venetia et Histria)* te je podijeljena na kolonije: *Pola, Parentium, Tergeste*²⁴ Utemeljenje kolonija od strane Rima bila je ustaljena praksa na osvojenim područjima i definiralo se kao državni akt koji je imao politički i religiozni karakter.²⁵

²⁴ R. Matijašić, *op. cit.*, str. 41-42

²⁵ Bulić, D., Rimska centurijacija Istre, „Rimska centurijacija Istre“, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, No. 10, 2012, str. 52, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/97283> (Pristupljeno 2. kolovoza 2023.)

3.2. Važnost rimske baštine za Istru u svjetskom kontekstu

Rimska vladavina je na Istru ostavila dubok trag što dokazuju. Rimska ostavština dodatno obogaćuje istarsku turističku ponudu te doprinosi njenoj prepoznatljivosti kako na domaćem tako i na stranom turističkom tržištu.

Prema članku objavljenom u Glasu Istre 4. srpnja 2021. godine, pod naslovom²⁶: „*Turiste smo pitali zašto dolaze u Pulu. Otkrili su nam što ih je, osim Arene, totalno oduševilo*“ u kojem su ispitivani turisti iz Njemačke, Amerike, Češke, Austrije, Poljske, Danske i Italije, zaključuje se kako turisti Istru, konkretno Pulu, posjećuju radi odmora i zabave, a da je od pulskih spomenika najposjećeniji Amfiteatar za koji ističu da je poseban i prekrasan. Također, uočeno je kako je interes za druge pulske spomenike u većoj mjeri nepostojeći i da neki nisu nikada ni čuli za Slavoluk Sergijevaca i druge spomenike. Neki su posjetili i druge istarske gradove, točnije Labin ali su se složili da im je Pula pri vrhu prioriteta kod posjeta Istri. Ističe se kako je najveća asocijacija stranih turista na Istru upravo Pula i pulski amfiteatar te da će definitivno opet posjetiti Istru.

Govoreći o rimskoj baštini, vidljivo je da je najviše rimske spomeničke baštine smješteno u Puli, što ukazuje na to da rimska baština nije ravnomjerno raspoređena u Istri te se zaključuje je Pula upravo ta koja ima monopol pri pozicioniranju Istre kao turističke destinacije na svjetskom turističkom tržištu.

²⁶ R. Koraca, *Turiste smo pitali zašto dolaze u Pulu. Otkrili su nam što ih je, osim Arene, TOTALNO ODUŠEVILLO*, Glas Istre, 2021, Dostupno na: <https://www.glasistre.hr/turizam/turiste-smo-pitali-zasto-dolaze-u-pulu-otkrili-su-nam-sto-ih-je-totalno-odusevilo-731772> (Pristupljeno 19. rujna 2023.)

4. NAJPOZNATIJI PRIMJERI RIMSKE BAŠTINE NA PODRUČJU ISTRE I NJIHOVA VALORIZACIJA

Ovo poglavlje tematizira važne rimske spomenike u Istri. Neki od njih su više valorizirani od drugih. Također su predstavljene mogućnosti valorizacije za one spomenike, navedene u ovom poglavlju, koji zbog svog stanja ili nedovoljne istraženosti nisu dovoljno predstavljeni javnosti.

4.1. Amfiteatar u Puli

Gradnja amfiteatara u rimsko doba poznata je nadaleko. Sama njihova konstrukcija je zamišljena kao jedna cjelina, odnosno sklad borilišta (lat. *amphi*, odnosno naokolo) i gledališta (lat. *theatron*). U njima su održavane gladijatorske igre, takozvane *munera gladiatoria*.

Prvi amfiteatar, od drveta, sagrađen je u Rimu prema nalogu Gaja Skribonija Kuria i u njemu su 53. g. pr. Kr. održane prve gladijatorske borbe. Drugi amfiteatar, također drveni, sagradio je Julije Cezar 46. g.pr. Kr. na rimskom forumu. Njegova uloga je također održavanje gladijatorskih borbi kao i lova na divlje zvjeri u samom amfiteatru.²⁷ Kako je vrijeme prolazilo, počeli su se podizati amfiteatri od kamena sa više katova i raskošno ukrašeni, to dodatno potvrđuje činjenica da je prvi kameni amfiteatar podignut 29. g. pr. Kr. prema naredbi Gaja Statilija Taura, isti je kasnije uništen u velikom rimskom požaru 64. g. Prema nalogu cara Vespazijana u Rimu je 69. g. započeta izgradnja najvećeg rimskog amfiteatra. Amfiteatar je svečano otvorio gladijatorskim predstavama njegov sin Tit. Amfiteatar je dovršio Dominicijan 81. – 96. g. Amfiteatar je bio iznimno bogato ukrašen, elementima dorskog, jonskog i korinskog stila te kipovima, slikama i reljefima a protezao se na više etaža.²⁸

Gladijatorske borbe potječu od drevnih rituala prinošenja ljudskih žrtava na grobovima pokojnika da bi duhovi predaka bili spokojni. Takvi rituali potječu iz etruščanskog doba, točnije IV. st. pr. Kr. Prve gladijatorske borbe u Rimu održane su 264. g. pr. Kr. u vrijeme konzula Apija Klaudija i Kvinta Fulvija, kao popratna pogrebna manifestacija pri pogrebu Junija Bruta Pera. Za vrijeme Rimske Republike i Carstva, gladijatorske su igre postale svojevrсна religijsko-kulturna tradicija i

²⁷ K. Džin, *ARENA U PULI: Rimski amfiteatar - Pula i gladijatorske igre*, Zagreb, VIZA MG d.o.o., 2008, str. 5

²⁸ *Ibid*, str. 5-6

priredivale su se u svim etapama života tadašnjeg rimskog društva, neovisno je li povod bio radostan ili tužan. Za održavanje igara u Rimu ili bilo gdje drugdje, bila je potrebna posebna suglasnost imperatora ili Senata, bez nje se igre nisu smjele održavati.

Na primjeru kolonije *Pole*, za vrijeme Julija Cezara, gladijatorske igre su vjerojatno, prvotno održavane na pulskom forumu da bi za vrijeme cara Augusta bile preseljene u posebno za to izgrađen amfiteatar. Gladijatori su na borilište amfiteatra izlazili kroz podzemni hodnik sa sjeveroistočne strane zatim su upućivali pozdrave okupljenim velikodostojnicima uz riječi: „*Ave, Imperator, morituri te salutant*“. Borbe su odrađivane u parovima. Nakon svake borbe, sudbinu ranjenog gladijatora određivali su velikodostojnici i publika, okretanjem palca. Ukoliko bi palac bio okrenut prema dolje (*police verso*), gladijator bi bio ubijen. Dapače, nekada je ranjeni gladijator mogao zatražiti pomilovanje od publike i velikodostojnika. Gladijatori, koji su iz borbi izlazili kao pobjednici su odlikovani palmom pobjede, novčanom nagradom, a ponekad i slobodom. Oznaka gladijatora bio je mač *gladius*. *Gladius* je također bio primarno oružje rimske vojske. Gladijatorske borbe su 404. g. ediktom cara Honorija zabranjene u Rimskom Carstvu.²⁹

Najpoznatiji spomenik rimske vladavine u Istri je pulski amfiteatar (sl.1). O razlozima gradnje pulskog amfiteatra, kao i samim naručiteljima radova postoje mnoge priče, legende i nagađanja, pa je tako prema jednoj verziji amfiteatar u Puli podignut u razdoblju od 27. g. pr.Kr. do 68. g., što odgovara julijevsko-klaudijevskom razdoblju. Smješten je iznad pulskog zaljeva na zapadnoj strani brežuljka u blizini Flavijeve ceste (*via Flavia*), koja je u rimsko doba vodila za *Tergeste* i *Akvileju*. Prema drugoj verziji, car August je izgradio kameni amfiteatar radi iskazivanja svoje carske moći. Postoji i legenda da ga je dao izgraditi car Vespazijan u znak ljubavi prema njegovoj miljenici, oslobođenici, Antoniji Cenidi, Puljanki te se tako ovaj amfiteatar naziva i Vespazijanov amfiteatar.³⁰

²⁹ *Ibid*, str. 12- 28

³⁰ *Ibid*, 9-11

Slika 1. Amfiteatar u Puli

(Izvor: <https://www.pulainfo.hr/de/where/arena-amphitheater/>) (Pristupljeno 18.kolovoza 2023.)

Nadalje, kao najtočniji podatak datiranja vremena izgradnje amfiteatra, povjesničari uzimaju vrijeme cara Augusta pa tako ispada da je amfiteatar nastao u razdoblju od 27. pr. Kr. – 14. g., odnosno 1.st. nove ere.³¹

Amfiteatar je površine 11.466 metara kvadratnih i prema svojoj veličini spada među šest najvećih amfiteatara sagrađenih na području Rimskog Carstva. Procjenjuje se da je u njega moglo stati 23.000 gledatelja. Sagrađen je od vinkuranskog kamena koji se dovlačio iz vinkuranskog kamenoloma (*Cava Romana*). Uzdizao se na četiri kata. U slučaju lošeg vremena, gledalište je bilo moguće prekriti platnom, nekom vrstom današnje tende, ono se navlačilo pomoću kolotura i užadi. U vanjski zidni plašt amfiteatra su ugrađena četiri tornja gdje se nalazilo stubište za uspon na vrh kao i spremnici za vodu koji su služili za pokretanje vodoskoka i prskalice mirisnih tekućina po unutrašnjosti gledališta i borilišta. Na samom amfiteatru, odnosno njegovim izlaznim lukovima pronađeni su mnogi natpisi, to su bili putokazi korisnicima pojedinih mjesta u gledalištu. Naime, gledatelji su bili raspoređivani na svoja sjedišta po hijerarhijskoj važnosti, odnosno bogatstvu i ugledu pa su shodno danoj činjenici, na mjestima najbliže borilištu sjedili su članovi carske obitelji, članovi senatorskih obitelji, magistrati, svećenici i dr. Evidentirano je ukupno osamdeset oznaka mjesta u gledalištu amfiteatra s inicijalima imena važnih osoba ili pak čitavih obitelji. Godine 1821. je kod glavnog ulaza u amfiteatar pronađen žrtvenik božici

³¹Dislocirane zbirke: Amfiteatar, Arheološki muzej Istre, 2010, Dostupno na: <http://www.ami-pula.hr/dislocirane-zbirke/amfiteatar/amfiteatar/> (Pristupljeno: 18.kolovoza 2023.)

Nemezi, koja je ovisno o zaslugi, sljedbenika darovala dobrom i lošom srećom, pretpostavlja se također da su isto tako božicu poštovali gladijatori i molili za sretan ishod borbe prinoseći žrtvu i nagađa se prema tome da joj je u podzemnom južnom hodniku bilo svetište. U kasnijim stoljećima, amfiteatar je spominjan i skiciran u djelima mnogih autora, a jedan od njih je Pietro Martire di Anghieria koji ga je posjetio i pisao o njemu te je mislio da je kazalište.³² Amfiteatar je nakon zabrane gladijatorskih borbi bio prepušten propadanju kao i devastaciji radi nabave građevinskog materijala.

Amfiteatar je 1996. godine nominiran za listu svjetske baštine UNESCO-a prvi puta, a drugi puta 1999. godine, ovaj puta je nominacija uključivala cijelu antičku Pulu. Oba puta kandidatura je odbijena odlukom ICOMOS-a, stručno-savjetodavnog tijela UNESCO-a, kao razlog je navedeno da amfiteatar ne zadovoljava kriterije izuzetne univerzalne vrijednosti.³³

Prva arheološka istraživanja su izvršena 1750. godine u unutrašnjosti amfiteatra pod vodstvom arheologa Gian Rinalda Carli. On dolazi do zaključka kako su supstrukcije amfiteatra bile kamene a ne drvene.³⁴ Najnovija arheološka istraživanja amfiteatra provedena su u razdoblju od 13. do 24. ožujka 2017. U tom su razdoblju arheološki nadzirani građevinski radovi na gradnji drenaže dijela središnje cirkularne šetnice amfiteatra u Puli. Rukovoditelj nadzora bila je kustosica Aska Šopar, djelatnica Arheološkog muzeja Istre. Prilikom uklanjanja šljunka i zemlje, primijećeni su fragmenti originalne vapnene podloge, odnosno antičke pješačke površine. Utvrđeno je prilikom iskopavanja vrlo dobro stanje podloge hodajuće površine na dvjema pozicijama čitavom širinom koncentričnog hodnika. Također je provedeno zaštitno iskopavanje na lokalitetu *Pula - Amfiteatar - Via Flavia* u dva navrata, prvi put od 6. lipnja 2016. do 4. siječnja 2017. godine i drugi put od 26. siječnja do 16. veljače 2017. godine. Iskopavanje je bilo pod vodstvom kustosice Silvine Petešić. Istraživanje je provedeno na zapadnoj strani vanjskog plašta amfiteatra. Ovo istraživanje je bilo nastavak istraživanja iz razdoblja od 2007. do 2008. godine,

³² K. Džin, op.cit., str. 10-41

³³ Ministarstvo kulture: *Arena nije kandidirana jer ne zadovoljava kriterij IZUZETNE UNIVERZALNE VRIJEDNOSTI*, Glas Istre, 2018, Dostupno na: <https://www.glasistre.hr/pula/ministarstvo-kulture-arena-nije-kandidirana-jer-ne-zadovoljava-kriterij-izuzetne-univerzalne-vrijednosti-574621> (Pristupljeno: 18.kolovoza 2023.)

³⁴ K. Džin, op.cit., str. 42

prilikom kojeg je otkriven fragment stare rimske ceste u antičko vrijeme zvane *Via Flavia*. Iskapanja provedena 2016/17 bazirala su se na preostalu neistraženu površinu od zapada prema istoku a tamo se i nalazi antički zidani odvodni kanal. Također uklanjanjem vapnenačke površine otkriveni su ostatci zida zgrade koja je bila ondje prije izgradnje amfiteatra a kanal je bio usječen u taj zid, ispod zida je nađena velika količina fresaka kao i nekoliko podnih keramičkih pločica. Daljnjim iskapanjima je također pronađen grob djeteta, odnosno amfora sa dječjim kosturnim ostacima unutra.³⁵

Amfiteatar u Puli danas ima istu zabavjačku funkciju, kao i nekad u davna vremena, samo moderniju, bez krvi i smrti. Danas je amfiteatar najveća pozornica u Republici Hrvatskoj i koristi se u svrhu održavanja raznih sportskih manifestacija, koncerata i priredbi. Od 1953. godine u amfiteatru se održava Filmski festival u Puli, odnosno Pula film festival gdje su se za vrijeme Jugoslavije održavale smotre republičkih ostvarenja i koprodukcijske suradnje, te su suradnje često bile s poznatim inozemnim glumcima (npr. Richard Burton), a od 1990. godine prikazuju se najbolja hrvatska godišnja filmska ostvarenja sa međunarodnom suradnjom.³⁶

Osim filmskih, glazbenih i sportskih manifestacija, kao izvrstan primjer valorizacije pulskog Amfiteatra, vrlo je važno spomenuti i povijesni spektakl *Spectacvla antiqva*-moderne gladijatorske borbe, koji se održava od sredine lipnja do sredine rujna, jednom tjedno u večernjim satima u organizaciji gladijatorske škole i udruge *Spectacula Gladiatoria*, osnovane 2013. godine pod pokroviteljstvom Arheološkog muzeja Istre, Pula sporta i pulske turističke zajednice. Vizija ove manifestacije je konekcija modernog svijeta i antičkog doba putem jedinstvenog kulturno-umjetničkog sadržaja. Koliko je ova manifestacija uspješna govori podatak da je od 2013. godine do danas, priredbe posjetilo više od 100.000 gledatelja.³⁷

Amfiteatar u Puli je nijemi svjedok rimske vladavine u Istri. Spomenik je visoke važnosti za kulturni identitet kako Pule, tako i cijele Hrvatske.

³⁵ Z. Wiewegh (ur.), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 14/2017, Zagreb, Ministarstvo kulture: Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2018, str. 417-421, Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/UserDocImages/dokumenti/kulturna%20ba%C5%A1tina/Hrvatski%20arheolo%C5%A1ki%20godi%C5%A1njak_14-2017.pdf (Pristupljeno: 18. kolovoza 2023.)

³⁶ K. Džin, op.cit., str. 32-36

³⁷ *Spectacula Antiqua*, Udruga Spectacula Gladiatoria 2023, Dostupno na: <https://www.spectaculaantiqua.com/spectacvla> (Pristupljeno: 20. rujna 2023.)

4.2. Augustov hram u Puli

U starom Rimu, hramovi su označavali mjesto vjerskih obreda, bili su posvećeni mnogobrojnim rimskim bogovima a kasnije također i rimskim carevima koji su bili predstavljeni i obožavani kao božanstvo na zemlji.

Augustov hram smješten je na sjevernom djelu pulskog Foruma (sl.2.). oČetverokutnog je oblika i dimenzija 8x17,3. Vrijeme točne izgradnje nije poznato, no, pretpostavlja se da je hram nastao između 2. g. pr. Kr. i 14.g., što odgovara vremenu vladavine cara Augusta, po kojem je hram i dobio ime. Osim caru Augustu, posvećen je i božici Romi, zaštitnici Rimske države, a to dokazuje natpis na vijencu pročelja hrama: *ROMAE ET AUGUSTO CAESARI DIVI F. PATRI PATRIAE (Romi i Augustu, sinu božanskog Cezara, ocu domovine)*. U vrijeme kada je postavljen, natpis je bio od bronce i bio je utisnut u kameno pročelje, no danas je od cjelokupnog natpisa vidljiv samo jedan dio, a isti je u lošem stanju, nakon što je hram stradao u savezničkom bombardiranju Pule. Ono što iznenađuje je da je on gotovo u potpunosti očuvan, iako je zadobio ozbiljna oštećenja pri već spomenutom bombardiranju Pule u Drugom svjetskom ratu, no kasnije je obnovljen.³⁸

Slika 2. Augustov hram u Puli

(Izvor: <http://www.istria-culture.com/augustov-hram-i-forum-u-puli-i102>) (Pristupljeno: 21.kolovoza.2023.)

³⁸Augustov hram, Istrapedia. istarska internetska enciklopedija,2009, Dostupno na: <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/513/augustov-hram> (Pristupljeno: 21.kolovoza 2023.)

Tlocrt hrama je jednostavan, sastoji se od dvije prostorije: cele, građene od klesanih kamenih blokova i otvorenog predvorja okrenutog prema trgu. Na pročelju hrama je trijem s četiri potporna stupa naprijed i s još jednim sa svake strane, na vrhu stupova su prepoznatljivi korintski kapiteli. Iznad kapitela predvorja i zidova cele nalazi se trodijelni arhitrav iznad kojega je friz bogato ukrašen pticama i plodovima i akantovim viticama. Krov hrama i zabat uokvireni su vijencem s konzolama i kasetiranim poljima. Središte trokutastog zabata ispunjava okrugli medaljon.³⁹

Na sjevernoj strani foruma bila su smještena također tri hrama od kojih je srednji vjerojatno bio hram glavnih rimskih božanstava Jupitera, Junone i Minerve (tzv. Kapitolijske trijade). Od tog hrama su ostali samo temelji koji se nalaze ispod današnje Vijećnice i vidljivi su u opločenjima trga i same Palače. Od hramova danas je u potpunosti sačuvan Augustov hram kao i pročelje tzv. Dijaninog hrama za koji nije moguće dokazati da je bio posvećen baš božici Dijani.⁴⁰

Funkcije hrama kroz povijest bile su različite. U srednjem vijeku je najprije prenamijenjen u kršćansku crkvu, a potom i u žitnicu. Izgled hrama se također mijenjao dosta, od izgradnje otvora za prozore, raznih pregrađivanja te sanacije krovšta uslijed štete od požara. Današnja funkcija hrama je isključivo izložbenog karaktera pa se tamo danas nalazi antička plastika, tako da je nekadašnji hram božanskog cara Augusta danas lapidarij. Augustov hram u Puli izvanredan je primjer ranocarske rimske sakralne umjetnosti s vidljivim utjecajem kasnohelenističke umjetnosti zbog bogatih ukrasa na potpornim stupovima pročelja.⁴¹

Augustov hram je jedini dokaz vjerskog života i pobožnosti starih Rimljana nastanjenih na području Pule te je od visoke važnosti za kulturu jer daje uvid u inače javan dio ljudskog života, a skupa sa forumom nudi uvid u cjelokupan i svakodnevan život starih Rimljana, kako je izgledao njihov društveni život, politički život a u konačnici i vjerski život te kolika je bila jačina odanosti njihovom caru, kada su ga kao

³⁹ Dislocirane zbirke: *Augustov hram*, Arheološki muzej Istre, 2010, Dostupno na: <http://www.ami-pula.hr/dislocirane-zbirke/augustov-hram/> (Pristupljeno: 21. kolovoza 2023.)

⁴⁰ R. Matijašić i Ž. Ujčić, *PULA: antički grad, Pula, Arheološki muzej, Zagreb, BUVINA*, Zagreb, DIFO, Zagreb, LAURANA, 2005, str.7

⁴¹ Istrapedia. istarska internetska enciklopedija, op. cit. Dostupno na: <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/513/augustov-hram> (Pristupljeno: 22. kolovoza 2023.)

živog čovjeka od krvi i mesa stavljali u isti rang s božanskim bićem, odnosno božicom Romom.

4.3. Arheološki park Vižula pokraj Medulina

Arheološki park Vižula smješten je na poluotoku Vižula, nadomak Medulina. Medulin je danas jedan od najposjećenijih hrvatskih turističkih gradova sa oko pola milijuna posjetitelja godišnje. Poluotok Vižula mjesto je bogato poviješću pa je u skladu s time uređen Arheološki park Vižula (sl.3). Arheološki park obiluje multimedijalnim sadržajima za posjetitelje, to su dva smještajna objekta, dječja igrališta, adrenalinski park smješten u nekadašnjem kamenolomu, pozornica za različite događaje te je moguće posjetiti školu arheologije a time i antički vrt (muzej bilja na otvorenom) za koji postoje posebno organizirane ture pod stručnim vodstvom. Kako je prije spomenuto da je Vižula poluotok bogate povijesti, tako posjetitelji na ulasku u Arheološki park imaju mogućnost (ukoliko žele) iznajmiti VR/AR naočale i pogledati oživljenu vizualizaciju nekadašnje rimske vile i njenih popratnih zgrada koje su se tamo nekada nalazile. Osim toga, Park sadrži pametne klupe, Hot spot i mnoge druge multimedijske sadržaje i potpuno je prilagođen slijepim i slabovidnim osobama.⁴²

Slika 3. Panorama Arheološkog parka Vižula

(Izvor: <https://www.istra.hr/hr/dozivljaji/sunce-i-more/zabava-tematski-parkovi/3258>) (25. kolovoza 2023.)

Povijest poluotoka Vižule, prema arheološkim dokazima, seže još u neolitik potom u kasnoantičko rimsko doba i rani srednji vijek. Ipak, najznačajniji nalaz je onaj iz

⁴² B. Čustić Juraga, *Arheološki park Vižula*, Medulin, Turistička zajednica Grada Medulina, 2019, str. 2-7

rimskog doba a riječ je o luksuznoj antičkoj vili zavidnih dimenzija na četiri terase, prepunoj ukrasa i mozaika te optočenoj mramorom. Sudeći prema iscrpnim arheološkim istraživanjima i bogatstvu nalaza, utvrđuje se kako je Vižula ustvari bila palača u kojoj su odmarali i uživali oni najbogatiji pripadnici tadašnjeg društva, odnosno rimska carska obitelj. Prema tome vila nosi ime Krispova vila, Krispo (*Flavius Julius Crispus*) je bio sin cara Konstantina I. Velikog i Minervine, također je bio značajan rimski vojskovođa. Za njega i vilu na Vižuli veže se legenda da se tamo sklonio pred bjesnim ocem nakon što ga je pomajka Fausta lažno optužila za seksualno uznemiravanje te pokušaj urote protiv oca cara s ciljem preuzimanja vlasti. Krispo je (navodno) smaknut u vili na Vižuli a sam car je prekasno shvatio da su optužbe na račun njegova prvorođenca bile laž te je potaknut bijesom, boli i tugom dao ubiti suprugu nedugo nakon rođenja njihove zajedničke kćeri. Legenda o Krispovoj nesretnoj sudbini se redovito svake godine prepričava kroz predstavu koja se izvodi na Vižuli tijekom ljeta.⁴³

Za izvođenje ove predstave zadužena je glumačka skupina koja nastupa pod okriljem projekta Istra Inspirit. Riječ je o hvalevrijednom, višestruko nagrađivanom projektu doživljajnog turizma čija je zadaća obogaćivanje kulturno-turističke ponude Istre kroz oživljavanje povijesnih događaja na izvornim lokacijama prikazivanjem istarskih mitova i legendi kroz predstave namijenjene svim generacijama. Ovaj inovativni oblik turizma kroz svoju ponudu želi valorizirati upravo neiskorištene postojeće resurse kulturne i povijesne baštine u destinaciji u koju dolazi. Ovaj projekt je nastao 2012. godine pod pokroviteljstvom Upravnog odjela za turizam Istarske županije, Turističke zajednice Istarske županije te Istarske razvojne turističke agencije, IRTA d.o.o. Cilj ovoga projekta je uključivanje lokalne zajednice, ali i sve zainteresirane javnosti u zajedničko kreiranje turističke ponude destinacije, pa tako imaju priliku nastupati studenti, OPG-ovi, umjetnici i glazbenici, glumci, obrtnici i lokalne Turističke zajednice. Projekt Istra Inspirit je nakon svoga predstavljanja na stotoj sjednici Izvršnog Vijeća UNWTO-a održanoj u Rovinju 2015. godine uvršten u 100 najboljih turističkih priča na svijetu u poznatom izdanju Svjetske turističke

⁴³ *ibid.*, str. 4-34

organizacije: „*Tourism Stories*“ a 2017. godine predstavljali su Hrvatsku i Istru u Edinburghu na *Scottish International Storytelling Festivalu*.⁴⁴

Arheološkim iskapanjima provedenim na području rezidencijske maritimne vile na poluotoku Vižuli u razdoblju od rujna do studenog 2011. godine utvrđena je slojevitost gradnje i pregradnje vile u razdoblju od prvog do sedmog stoljeća. Pronađeni su brojni ulomci ranosrednjovjekovne crne keramike, kasnoantička keramika i kasnoantički brončani novčići, stakleno posuđe (svijetloplave čaše), opeke (tegulae), fina reljefna keramika kao i vrlo vrijedan ženski i muški nakit.⁴⁵

Također blizu pristaništa otkriveni su ostatci vile rustike s velikim gospodarskim kompleksom u kojem se nagađa da su stanovali robovi. Također u tom gospodarskom djelu pronađeno je napola otkriveno skladište koje sadrži velike keramičke posude i bazen u kom se skupljalo ulje.⁴⁶

Zanimljivo je napomenuti kako je u davna vremena do vile na Vižuli vodila cesta odnosno popločani put, danas na oko 1,5 m dubine ispod površine mora te kako je vila prije dvije tisuće godina imala vlastiti vodovod kojim se sa kopna dovodila voda u stambeni dio vile jer na Vižuli nisu zasada otkriveni izvori pitke vode.⁴⁷

Krajem šestog stoljeća u ranom srednjem vijeku, dolazi do prodora barbara (Avara i Slavena) u Istru i sada već napuštena, nekad velebna i luksuzna vila biva prenamijenjena za smještaj izbjeglica s kopna, pa je tako su tako učinjene i mnoge preinake u samom izgledu vile, grade se kule sa krušnim pećima kao i ognjišta za grijanje i kuhanje te prilikom izgradnje ognjišta dolazi do devastacije hodnika na trećem katu vile u kojem se nalazio mozaik iz doba cara Konstantina. Za potrebe gradnje ovog ognjišta korišteni su stupovi kolonade i baze kamenih preša maslina.⁴⁸

Za Vižulu je važno spomenuti i nekropolu Burle, čiji nalazi svjedoče koliko je raskošan život bio na tom poluotoku. Smještena je na istoimenoj prevlaci. To je bio

⁴⁴ *Istra Inspirat projekt*, IRTA d.o.o. - Istra Inspirat, 2017. Dostupno na: <https://www.istrainspirit.hr/projekt/> (Pristupljeno: 25.kolovoza 2023)

⁴⁵ V. Girardi Jurkić, Džin, K. et al. Vižula kod Medulina rezidencijska maritimna vila: Istraživačka kampanja 2011, *Histria antiqua*, Vol. 21 No. 21, 2012. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/153451?fbclid=IwAR3Q7dL1Glyq780M4IXMHrb1eQypABYLdSIVzkur4Ly-CoxbPo5HjISHcl> (Pristupljeno 20.kolovoza 2023.)

⁴⁶ B. Čustić Juraga, op. cit., str. 26

⁴⁷ *ibid.*, str. 28

⁴⁸ *ibid.*, str.24-25

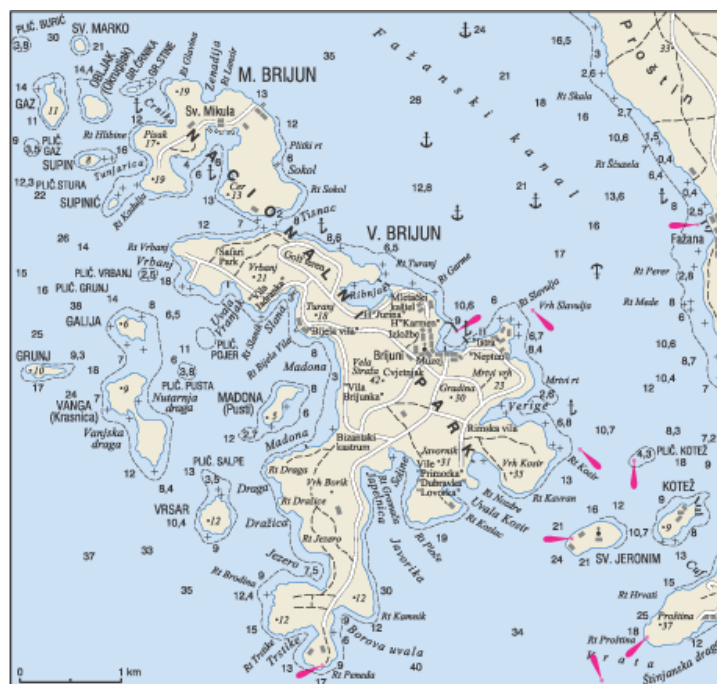
svojevrstan „grad mrtvih“ u kojem su arheološkim istraživanjima istražena 332 grobna mjesta. Tamo su također pronađena i dva olovna sarkofaga. U jednom je bio sahranjen muškarac te uz njega setovi staklenih boca sa ugraviranim monogramima *V.D.* i nacrtanim palminim granama na dnu boce. U drugom sarkofagu se nalazila žena što između ostalog potvrđuje i vrlo vrijedan nakit pronađen s njom, zlatna ogrlica sa smaragdima i zlatne naušnice s ametistima. Od nakita u toj nekropoli, pronađeni su prsten od jantara s likom Herakla, zlatne naušnice, geme s likom boga Glauka i škorpiona a od vrijednih svakodnevnih predmeta, staklene kupe, šalice i svjetiljke. To su sve vrijedni pokazatelji bogatstva svojih gospodara.⁴⁹

Arheološki lokalitet Vižula, pomoću svojih multimedijalnih sadržaja, nudi svojim posjetiteljima mogućnost da upoznaju slavnu carsku prošlost ovog mjesta. Iako je ovo mjesto obavijeno obiteljskom tragedijom, koja je poslužila kao inspiracija za predstavu o nesretnom Crispu, ono i dalje uspjeva zadržati svoj carski duh.

⁴⁹ *Ibid.*, str. 35

4.4. Rimska maritimna vila u uvali Verige na Velikom Brijunu

Brijunski arhipelag je bogat prirodnom i kulturnom baštinom. Godine 1983. su proglašeni Nacionalnim Parkom. Spominje se u jednoj staroj istarskoj legendi kao komadić iskonskog raja koji je jedini u Istri uspio izbjeći rušilački pohod Zla. Kaže se da je sva istarska ljepota upravo u njima. Brijuni su otočna skupina smještena na jugozapadu Istre, vrlo blizu Pulskog zaljeva. Sastoje se od ukupno 14 otoka, otočića i hridi od kojih su najveći Veli Brijun i Mali Brijun iza koji dolaze manji: Vanga, Sv. Jerolim, Vrsar, Okrugljak, Kozada, Gaz, Galija, Madona, Supin, Supinić, Gunj i Sv. Marko, što je moguće vidjeti na priloženoj karti (sl.4).⁵⁰

Slika 4. Karta Brijunskog otočja

(Izvor: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=387>) (Pristupljeno: 26.kolovoza 2023.)

Brijune nastanjuju mnoge životinjske i biljne vrste. Od životinjskih najpoznatije su jeleni lopatari i aksisi, koji su postali prepoznatljiv simbol Brijuna i velika turistička atrakcija radi svoje izrazite pitomosti. Od drugih vrsta, tu su fazani, paunovi, vjeverice i drugi. Što se biljnih vrsta tiče, najpoznatija je autohtona mediteranska flora: crnika, planika, lovor i crni jasen te ružmarin i makija. Uz autohtone vrste tamo uspijevaju i

⁵⁰ V. Begović, Schrunck, I., *Brijuni: Prošlost, graditeljstvo i kulturna baština*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., str. 11-14

druge vrste koje su donesene iz različitih krajeva svijeta: palma, libanonski cedar, crni bor i drugi.⁵¹

U različitim povijesnim zapisima, različitih autora, Brijuni nose drugo ime. Prema zapisima i lingvističkim istraživanjima hrvatskog povjesničara i arheologa Mate Suića, najstarije ime za Brijune je *Cissa*, ime je staromediteranskog porijekla. U antičko doba na ime se dodalo epitet *Pullaria* pa su tako Brijuni prema rimskom piscu Pliniju Starijem spominjani pod imenom *Cissa Pularia*. Međutim, prema *Tabula Peutingeriana*, najstarijem poznatom zemljopisu Brijunskog arhipelaga iz četvrtog stoljeća, Brijuni nose naziv *Pullariae*, dok se pak u šestom stoljeću sličan naziv-*Insula Pullariae* pojavljuje u zapisima anonimnog kozmografa iz Ravenne. U doba kasne antike, Brijuni nose naziv *Brevonum*. Taj naziv se spominje i kasnije u srednjovjekovnim dokumentima a prema tom nazivu je nastao današnji naziv *Brijuni*.⁵²

Brijune su prije dolaska Rimljana naseljavala Histarska plemena a to potvrđuje i pronađeno histarsko gradinsko naselje na brdu Gradina iznad uvale Verige na Velom Brijunu. Naselje je iznimno dobro očuvano ali nije dovoljno istraženo. Kružnog je tlocrta i opasano s tri bedema koji su izgrađeni tehnikom suhozida.⁵³ Situacija se mijenja dolaskom Rimljana u 3. i 2. st. pr. Kr. i međusobnim kopnenim i morskim sukobima uzrokovanim presretanjima i napadima Histra na rimske trgovačke brodove. Od vremena rimske republike do kasnoantičkog doba Brijuni su u rimskom posjedu. U vrijeme Rimskog carstva Brijuni su bili carski posjed, što znači da, konkretno na Velom i Malom Brijunu svoju je rezidenciju imao car August. Vrijeme od cara Augusta pa do Nerona bilo je vrijeme kada su se na Brijunima u uvali Verige masovno gradile elitne odmarališne rezidencije, odnosno rustične i maritimne vile. Posjede na Brijunima imale su i senatorske obitelji a jedna od njih je najvjerojatnije i obitelj Lekanija (*Laecani*), iako za to nema konkretnih dokaza.⁵⁴

Vila u uvali Verige je izvrstan primjer vile maritimno-rezidencijskog karaktera (sl. 5.). Rimske maritimne vile građene su sa svrhom da svojim vlasnicima zadovolje potrebe za udobnim i luksuznim životom, a da pri tome impresioniraju sve svoje goste i posjetitelje. Smještane su u prekrasnu i netaknutu prirodu s pogledom na more. Vila

⁵¹ *ibid.*, str. 11-16

⁵² *ibid.*, str. 17

⁵³ *ibid.*, str. 20

⁵⁴ *ibid.*, str. 20-27

u uvali Verige s pogledom na more je ogroman kompleks zgrada koji sačinjavaju gospodarske zgrade, tri hrama sa stanovima za svećenike, terme s podzemnim prostorijama kao i stambeni dio na južnoj strani uvale s knjižnicom. Stambeni dio vile zapravo je bila *villa rustica* iz 1. st. koja je u kasnijim razdobljima prenamijenjena u luksuzan maritimno rezidencijski kompleks s pripadajućim pristaništem.⁵⁵

Slika 5. Rimski maritimna vila u uvali Verige

(Izvor: <https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/uvale-verige>)
(27.kolovoza 2023.)

Vila je u doba svog najvećeg sjaja bila izrazito bogato opremljena i ukrašena brojnim mozaicima, freskama i mnogobrojnom skupocjenim keramičkim posuđem, na što ukazuju i sva dosadašnja arheološka istraživanja provedena još od početka 20. stoljeća. Nažalost zbog zanemarivanja keramičkih i staklenih nalaza pri prvim arheološkim istraživanjima, isti nalazi nisu nikada baš u potpunosti obrađeni niti objavljeni.⁵⁶

Ono čemu je pridavana pažnja pri najranijim istraživanjima jesu freske, zidne slikarije i podni mozaici. Nalazi ukazuju da je rezidencijski kompleks dijela sastojao od više katova, odnosno terasa i da je bio iznimno bogato ukrašen podnim mozaicima od neklesanog kamena sa crno- bijelim rubovima i prikazima voćaka i cvijeća na sredini

⁵⁵ Džin, K., „Rimske vile i uvjeti stanovanja na pulskom ageru. Neki primjeri“, *Histria Antiqua*, Vol. 20, No. 20, 2011, str. 96, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/118474> (Pristupljeno 27. kolovoza 2023.)

⁵⁶ Begović Dvoržak, V. i I., Dvoržak Schrunck, „Život u maritimnoj vili u uvali Verige na Brijunima u svjetlu nalaza luksuzne keramike i staklenih posuda“, *Histria antiqua* Vol. 19, No. 19, 2010, str. 176, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/127231> (Pristupljeno 27. kolovoza 2023.)

kao i zidnim slikarijama na zidovima sa motivima životinja. Tu tvrdnju o bogatstvu ukrašavanja rezidencijskog djela vile potvrđuju nalazi sačuvanih podnih mozaika sjevernom stambenom dijelu kao i u termama te u tepidariju i drugim prostorijama stambenog kompleksa vile. Na prvom katu kompleksa L u jednoj prostoriji pronađen je sačuvan mozaik od višebojnog sitnog kamena sa staklenom pastom od na prednjoj strani keramičke tegule. Ovaj je mozaik važan jer je tipa *emblema vermiculatum* i kao takav jedini je sačuvan u Hrvatskoj. Pronađeni su i brojni drugi mozaici, a od svih navedenih mozaika danas je jedino sačuvan ulomak velikog crno-bijelog mozaika koji se danas nalazi izložen u crkvi Sv. Germana na Brijunima te je prema češkom povjesničaru Antonu Gnirsu u antičko doba prekirivao pod triklinija u vili. Spomenute zidne slikarije (freske i štukature) nalazile su se u svim prostorijama vile ali nijedna nažalost nije sačuvana, uništene su djelovanjem vremenskih nepogoda i starošću.⁵⁷

Što se keramičkih i staklenih nalaza tiče, tek su arheološkim istraživanjima provedenim u razdoblju od 1985. do 1997. godine na lokalitetu maritimne vile i luke u uvali Verige pomno istraženi i dokumentirani. Pronađeno je dosta keramičkog posuđa, stakla, novaca, metala i utega za tkalački stan. To su bili predmeti visoke kvalitete i korišteni su u svakodnevnom životu stanovnika vile za koje se sa sigurnošću može utvrditi da su bili vrlo utjecajni i imućni.⁵⁸

O tome kome je vila pripadala i tko je stanovao u njoj do današnjih dana se ne zna sa sigurnošću, neki povjesničari tvrde da je to bila spomenuta senatorska porodica Lekanija (Laecani) zato što su posjedovali radionicu amfora i građevnog materijala u Fažani te je na Brijunima pronađeno dosta crijepova i amfora s njihovim žigom na sebi no nema drugih konkretnijih dokaza da je spomenuta porodica bila ikada u vlasništvu Brijuna. Neki izvori navode da je čak car Vespazijan boravio na Brijunima u toj vili jer mu je to dosta olakšavalo poteškoće s astmom, osim toga, Alka starac spominje i Vespazijanovu životnu suputnicu spomenutu Antoniju Cenidu, koja je kao pisarica boravila i u Puli i u Rimu.⁵⁹

Danas je rimska vila na Brijunima dio kulturne rute, takozvane *Rute rimskih careva*. Ova ruta je dobila certifikat Vijeća Europe i Europskog instituta kulturnih ruta. Ruta

⁵⁷ K. Džin, op. cit., str. 95-98

⁵⁸ V. Begović Dvoržak, i I., Dvoržak Schrunk, op. cit. str. 176

⁵⁹ V. Begović, Schrunk, op. cit. str. 27-29

dužine 3,5 tisuće kilometara, prolazi kroz četiri europske države: Hrvatsku, Srbiju, Bugarsku i Rumunjsku te promiče arheološki turizam. Prostire se na 20 arheoloških lokaliteta koji su ključni za razdoblje Rimskog Carstva i povezani sa životima 17 rimskih careva.⁶⁰

Rimska maritimna vila u uvali Verige na Velikom Brijunu još i danas budi maštu posjetitelja, iako su od nekad velebnog i luksuznog zdanja danas vidljive samo ruševine. Vrijeme prolazi, izmjenjuju se generacije ali čarolija Brijuna ostaje.

⁶⁰ *Najveći i najraskošniji ladanjski kompleks*: Javna ustanova NP Brijuni, 2023, Dostupno na: <https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/uvala-verige> (Pristupljeno: 28. kolovoza 2023.)

4.5. Arheološki lokalitet Istarski ipsilon - Brestić u Višnjaju

U razdoblju od 29. travnja 2009. do 15. veljače 2010. godine provedeno je zaštitno arheološko istraživanje na lokalitetu Istarski ipsilon-Brestić u Višnjaju u kojem je istražena antička gospodarska vila i kasnoantički apsidalni objekt, otkriven na dijelu rute Istarskog ipsilona, na brežuljku Brestić kod Višnjana (sl. 6.).⁶¹

Slika 6 Brestić-zračna snimka

(Izvor: Hrvatski arheološki godišnjak, 7/2010, Ministarstvo kulture: Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2011)

Ovaj je arheološki lokalitet istražen i prije izgradnje spomenutog djela Istarskog ipsilona i tada je na uzvisini Brestić zabilježen dio za koji se kasnije ispostavilo da pripada većoj gospodarskoj vili iz antičkog ili kasnoantičkog doba. Ukupna površina otkrivenog spomenutog objekta iznosila je 900 metara kvadratnih. Istraživanjem je također utvrđeno da se otkriveni dio vile sastojao od više pratećih objekata, najviše se izdvaja središnji dio koji se grana u više zasebnih prostorija, ukupno jedanaest te sadrži još i prostoriju s upisanom apsidom. Za ostale prostorije na otkrivenom objektu naslućivalo se da su bile gospodarske namjene. Također je nedaleko otkrivene vile pronađena grobnica s nekoliko mjesta za tri do četiri osobe. Bitno je napomenuti kako je ovo arheološko istraživanje provedeno ne samo kako bi se zaštitio sam

⁶¹ Z. Wiewegh (ur.), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 7/2010, Ministarstvo kulture: Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2011, str. 372, Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Bastina/godisnjaci/Arheoloski%20godisnjak%20-%20B%20tekst%20unutar%20korica.pdf> (Pristupljeno: 29. kolovoza 2023.)

objekt antičke ili kasnoantičke vile, već i kako bi zabilježio i utvrdio način gradnje gospodarskog i apsidalnog objekta i njegovih zidova te da bi se dobila šira slika na pogledu popratnog objekta sa većim brojem zemljanih i građevinskih slojeva.⁶²

Također, na lokalitetu Istarski epsilon-Brestić, unutar apsidalnog objekta te izvan njega i u samoj okolini pronađena je veća količina keramičkog, metalnog i staklenog materijala koji datira iz istog razdoblja kao i spomenuti objekt te je u okolini otkrivena određena količina prapovijesnog materijala, odnosno radi se o sjekirici i strugaču iz doba srednjeg neolitika i srednjeg brončanog doba. Osim toga, iz doba antike i kasne antike nađeni su dio žare i dio skulpture (fragment prsta). Od ostalih nalaza izdvajaju se djelovi žrnja, ulomci *terre latae* sa ukrasima biljaka i životinja, amfore, ulomci lampica s utisnutim pečatom *in planta pedis* te jedne lampice sa ukrasom Helenističke maske, također izdvajaju se nalazi medicinskog karaktera kao što je pinceta i tanjur-vaga te nakit (dijelovi narukvice, fibula, dijelovi ogrlice). Također nađena je velika količina oruđa i oružja kao što su sjekire, krampovi, čavlovi, lanci i visak, koji se izdvaja kao najzanimljiviji nalaz. Za nalaze krampova i tesle, prema njihovom obliku se potvrđuje da datiraju iz antičkog doba dok srpovi pripadaju novijem razdoblju, vjerojatno 19. i 20. stoljeće. Također, pronađeni su antički i kasnoantički novčići, posudice za balzamiranje, obod i stjenke staklene boce kao i sedamnaest tamnoplavih staklenih perlica koje potječu od ogrlice pronađene u kasnoantičkom grobu na području lokaliteta.⁶³

Nakon završenog arheološkog istraživanja, provedena je privremena konzervacija antičke i kasnoantičke arhitekture pod nadzorom Arheološkog muzeja Istre i Konzervatorskog odjela u Puli te je restauriran dio apsidijalnog objekta te je dodatnim radovima pojačana njegova stabilnost dok je ostalim dijelovima lokaliteta potrebna manja konzervacija.⁶⁴

Arheološki lokalitet Istarski epsilon - Brestić u Višnjanu obiluje materijalnim nalazima iz različitih povijesnih razdoblja od srednjeg neolitika do kasne antike, a to samo dokazuje koliko se način života ljudi na tom prostoru mijenjao i kako je ljudska vrsta otporna i prilagodljiva te snalažljiva.

⁶² Ibid., str. 372-373

⁶³ Ibid., str. 375

⁶⁴ *loc. cit.*

Nažalost, sam lokalitet vrlo je nepoznat onima koji se ne bave poviješću i arheologijom. Mogućnost valorizacije leži u obilježavanju terena nekom vrstom skretnice ili informativne ploče koja bi posjetitelju koji vozi tom rutom ukazivala na postojanje ovog lokaliteta i njegovu vrijednost.

4.6. Arheološki lokalitet Nezakcij

Arheološki lokalitet Nezakcij je smješten na jugoistočnim obroncima Istarskog poluotoka na brdu Vizače, iznad zaljeva Budava (sl. 7.).⁶⁵ Nezakcij (lat. *Nesactium*), gradinsko naselje, bio je kraljevska prijestolnica Histra do rimske opsade 177. g. pr. Kr. u kojoj jedan dio stanovništva biva pobijeno, dok je drugi dio stanovništva poslan u roblje a kralj Epulon, bojeći se da ne postane rimski zarobljenik izvršava suicid.⁶⁶ Nezakcij je razrušen i uništen a na njegovom mjestu je sagrađen novi grad s rimskim urbanističkim planom, taj grad je postao rimski municipij. Na sredini grada je bio forum s tri hrama i trijemom, tamo su se također nalazile terme kao i druge građevine privatne i javne namjene. Na obroncima je moguće primijetiti ostatke privatnih građevina luksuznog karaktera. Grad je bio opasan sa nekoliko prapovijesnih bedema te rimskim bedemima, dok se između prapovijesnih i rimskih gradskih vrata nalazila raskošna prapovijesna nekropola u kojoj su pronađene brojne urne i predmeti položeni u grobove. Ovi arheološki nalazi potvrđuju činjenicu da je Nezakcij od 11. st. pr. Kr. pa do rimskog osvajanja 177. g. pr. Kr. bio slojevito naseljavan, a također tako su vršeni i ukopi u spomenutu nekropolu. Nezakcij, kao središte histarske kulture bio je trgovinskim vezama povezan s kulturama skoro cijelog Sredozemlja i srednje Europe, razmjenjujući svoje izvorne proizvode za one luksuznije. Nezakcij se kao histarska prijestolnica prvi puta spominje u antičkim spisima rimskog povjesničara Tita Livija.⁶⁷

⁶⁵ Dislocirane zbirke: Nezakcij, Arheološki muzej Istre, 2010, Dostupno na: <http://www.ami-pula.hr/dislocirane-zbirke/nezakcij/> (Pristupljeno: 30. kolovoza 2023.)

⁶⁶ Zaninović, M., „Poslije Nezakcija“, *Histria archaeologica*: Časopis Arheološkog muzeja Istre, Vol. 41 No. 41, 2011., str. 168, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/134639> (Pristupljeno: 26. rujna 2023.)

⁶⁷ Arheološki muzej Istre, *op. cit.* Dostupno na: <http://www.ami-pula.hr/dislocirane-zbirke/nezakcij/> (Pristupljeno: 30. kolovoza 2023.)

Slika 7. Arheološki lokalitet Nezakcij- zračna snimka

Izvor: <https://www.istra.hr/hr/dozivljaji/kultura/prapovijesni-arheoloski-lokaliteti/nezakcij> (30. kolovoz 2023.)

U doba rimske uprave, Nezakcij je bio na visokom kulturnom nivou, no postupnim opadanjem rimske moći i jačanjem kršćanstva, došlo je do velikih promjena, od grada u povlaštenom položaju postao je samo kasnoantičko utvrđeno naselje. I zgrade toga grada doživjele su preinake, terme su pretvorene u stambene i gospodarske zgrade a na južnom djelu središnje zaravni u 5. st. podignuta su dva sakralna objekta koji danas imaju veliki značaj u poznavanju starokršćanske arheologije. Nezakcij potpunu propast doživljava početkom 7. st. kada dolazi do provale Avara i Slavena.⁶⁸

Prva arheološka istraživanja na ovom lokalitetu provedena su početkom 20. st., kada je otkriven zavjetni žrtvenik caru Gordijanu iz trećeg stoljeća sa natpisom *Res Publica Nesactiensium* i to je bio materijalni dokaz postojanja prapovijesnog, antičkog i kasnoantičkog grada Nezakcija na brdu Vizače.⁶⁹

Nekadašnji Nezakcij, danas je pretvoren u arheološki park s konzerviranim arhitektonskim ostacima iz rimskog i kasnoantičkog doba.⁷⁰

⁶⁸ *loc. cit.*

⁶⁹ *loc. cit.*

⁷⁰ *Nezakcij*, Turistička zajednica Istarske županije, 2023, Dostupno na: <https://www.istra.hr/hr/dozivljaji/kultura/prapovijesni-arheoloski-lokaliteti/nezakcij> (Pristupljeno: 30. kolovoza 2023.)

Arheološki park Nezakcij danas prikazuje tok svakidašnjeg života njegovih stanovnika od prapovijesti do novog vijeka.

4.7. Veliki Neptunov hram u Poreču

Poreč je grad u zapadnoj Istri. Danas je Poreč moderno ljetovalište (jedan od najposjećenijih turističkih gradova) kao i luka. Od porečkih kulturno-povijesnih znamenitosti najviše se ističu Eufrazijeva bazilika iz šestog stoljeća, koja je od 1997. godine na UNESCO-ovom popisu svjetske kulturne baštine te dva rimska hrama Kapitolijski i Neptunov.⁷¹ Naseljen je od prapovijesti, a u rimsko doba, kao prvotni municipij, osnovan najvjerojatnije kad i kolonija *Pol*a, oko 44. g.pr. Kr., najprije je nosio naziv *Parrentium*, a prema Pliniju nazivao se *oppidum civium Romanorum*. Kasnije je postao kolonija i promijenio naziv u *colonia Julia Parentium*. Imao je tipičan rimski raspored ulica, koji je i danas zadržao. Od rimske baštine u Poreču nije mnogo ostalo, samo ostatci Foruma s hramovima te tragovi stambene arhitekture.⁷²

Vrijeme izgradnje velikog hrama posvećenog bogu mora Neptunu, povjesničari datiraju u prvo stoljeće. Smješten je u blizini Trga Marafor, a od nekoć velebne građevine, danas su ostali samo dio zida i dio temelja (sl. 8).⁷³

Slika 8 Ostatci Velikog Neptunovog hrama u Poreču

Izvor: <https://www.istra.hr/hr/destinacije/porec/ne-propustite/kultura/znamenitosti/2587> (Pristupljeno: 30.kolovoza 2023.)

⁷¹ Poreč, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49524> (Pristupljeno 30. kolovoza 2023)

⁷² R. Matijašić, op. cit., str.39-51

⁷³ *Veliki Neptunov hram*, Turistička zajednica Istarske županije, 2023, Dostupno na: <https://www.istra.hr/hr/destinacije/porec/ne-propustite/kultura/znamenitosti/2587> (Pristupljeno 30. kolovoza 2023)

Neptunov hram danas je spomenik rimske kulture na području Poreča, no nema neku posebnu turističku vrijednost zbog svoje slabe očuvanosti i nedostatka informacija o istom, pa mnogi ni ne znaju da se radi o vrlo važnoj kulturnoj znamenitosti.

Nažalost upravo je ovaj hram primjer lošeg upravljanja baštinom jer je u blizini Trga Marafor, na domet posjetiteljima, a stoji prepušten propadanju. Trebalo bi potražiti više informacija o ovom hramu i pokušati ga obnoviti i označiti, da se zna o čemu je riječ.

Nadalje, od rimske ostavštine na području Poreštine, izdvajaju se arheološki lokalitet Lorun (Loron), blizu turističkog naselja Červar-Porata te lokalitet Sorna na poluotoku Sorna kraj Poreča. Na ovim su lokalitetima pronađeni ostatci rimskih maritimnih vila rustica i peći za keramiku.⁷⁴

Sustavnim arheološkim istraživanjima provedenim tijekom srpnja i kolovoza 2010. godine na lokalitetu Lorun otkriveni su ostatci rimske maritimne vile sa pripadajućim gospodarskim prostorijama u kojima su bile smještene peći za keramiku. Prema procjeni arheologa, svi nalazi datiraju iz prvog stoljeća. Također daljnjim istraživanjima je utvrđeno kako su ove prostorije kao i same peći s vremenom doživljavale preinake, odnosno, prolazi iz prostorije u prostoriju su zatvarani, što ukazuje na činjenicu da su se peći postupno prestajale koristiti. Nađeno je i dosta keramike, konkretno amfora. Svi pokretni nalazi danas su izloženi u Zavičajnom muzeju Poreštine u Poreču.⁷⁵

Prema članku objavljenom na službenoj stranici grada Poreča 2021. godine, ovaj se maritimni kompleks sa najnovije otkrivenim raskošnim stepeništem, od prvog do petog stoljeća smatrao se najvećim pogonom za proizvodnju keramike na području antičke Istre i šire. Shodno tome, ovaj je lokalitet od visoke važnosti za kulturni

⁷⁴ Poreč: *Povijesna baština Poreča*, Službene stranice Grada Poreča, 2023, Dostupno na: <https://www.myporec.com/hr/otkrijte-porec/povijesna-bastina/544> (Pristupljeno: 28. rujna 2023.)

⁷⁵ Hrvatski arheološki godišnjak, *op. cit.* str. 389-392, Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/UserDocImages/arhiva/Bastina/godisnjaci/Arheoloski%20godisnjak%20-%20B%20tekst%20unutar%20korica.pdf> (Pristupljeno: 28. rujna 2023.)

identitet Istre i želja je predstavnika i zaposlenika Zavičajnog muzeja Poreštine da se ovo područje u budućnosti uredi kao arheološki park.⁷⁶

Rimska vila smještena je na prevlaci poluotoka Sorna južno od Poreča. O ovoj vili nema mnogo podataka budući da su prva arheološka istraživanja provedena 1966. godine i zapisi o istraživanjima nisu u cijelosti objavljena, osim dva kratka teksta s tlocrtom vile. Prema navedenom, riječ je o građevini koja se nalazi na površini od dva hektara te zauzima cijelu širinu prevlake. Vila datira iz prvog stoljeća te se sastojala od perivoja, dva peristila, prostorija s mozaicima, brojnih manjih prostorija, rezidencijskog dijela, spremišta, vodosprema i termi. Ono što je najzanimljivije na području ove vile su ulomci oslikane žbuke i mramora u rezidencijskom dijelu vile. Otkriveni ulomci dio su stropne i zidne dekoracije. Stropna dekoracija koja prikazuje krilatog boga Erota je skoro u potpunosti sačuvana. Drugi stropni ulomci bili su ukrašeni kružnicama, linearnim trakama i vegetabilnim viticama. Zidna dekoracija sastoji se od imitacije stupova sa crvenom i zelenom podlogom te imitacije mramora. Područje vile danas nije u potpunosti istraženo. Ova rimska vila danas je u sklopu turističkog resorta Zelena Laguna Poreč.⁷⁷

Izneseno činjenično stanje o rimskoj baštini na području Poreštine ukazuje na to da rimska baština na tom području nije malobrojna kao što izgleda i da Grad Poreč itekako ima interesa za valorizaciju ovih objekata.

⁷⁶ LORON: *Veliko stubište rimske vile otkriva nove detalje o najvećem arheološkom nalazištu Poreštine*, Službene stranice Grada Poreča, Dostupno na: <http://www.porec.hr/prva.aspx?stranica=90669> (Pristupljeno: 28. rujna 2023.)

⁷⁷Majkić, A. M. „Oslikana žbuka iz rimske vile na poluotoku Sorna kraj Poreča“, *Histria archaeologica* : Časopis Arheološkog muzeja Istre, Vol. 46. No. 46, 2016, str. 110-144, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/269267> (Pristupljeno: 28. rujna 2023.)

4.8. Rimske nekropole

Smrt je prirodan proces kruga života na koji nijedno živo biće nije imuno. Sve drevne civilizacije, a pogotovo drevni Rimljani, štovale su kult rođenja i smrti i pripremale se za zagrobni život. Bilo je uvriježeno vjerovanje da je svakom čovjeku po rođenju bila određena sudbina na koju on ne može utjecati niti je promijeniti. Shodno tome, vjerovalo se da su pokretači ljudskih sudbina bila određena božanstva koja su, zavisno od mitologije kojoj pripadaju, imala i različita imena. Govoreći u kontekstu ovog rada, drevni Rimljani su ova božanstva nazivali Parke (lat. *Parcas*). Prema rimskom vjerovanju, one su bile božice sudbine, odnosno suđenice, nosile su imena Nona, Decima i Morta. Nona je imala zaduženje da na svojoj preslici, odnosno na vretenu, isprede nit života, Decima je određivala dužinu niti života svojim štapom, a Morta je ta koja presijeca nit života i odlučuje o uzroku smrti te osobe.

Rimljani su nekropole smatrali gradovima mrtvih i smatrali su da se život nastavlja i nakon smrti, dakle vjerovali su u ideju zagrobnog života te da duša nastavlja svoj ovozemaljski život negdje u svemiru pa su u grobnice sa pokojnicima sahranjivali i vrijedne predmete koje su isti ti pokojnici rabili u ovozemaljskom životu, a mogli bi im koristiti i u vječnom životu. A nekad su stavljali i predmete na grob pokojnika kao dar po rastanku od rodbine i prijatelja ali i da bi oraspoložili bogove kulta mrtvih. U antičkoj Istri, pokojnici su se sahranjivali spaljivanjem, odnosno sahranio bi se pepeo pokojnika (incineracija) ili bi se sahranjivali klasično, polaganjem trupla u grob (inhumacija).⁷⁸ Ovakvi načini ukopa bili su dio tradicionalnih ritualnih radnji i običaja ali ovakvi ukopi, naročito spaljivanje tijela imali i svoju zaštitnu svrhu, a to je zaštita od širenja zaraznih bolesti putem raspadajućih tijela.

Također, nekropole su ukrašavane prizorima iz svakodnevnog života pokojnika, a to su najčešće gozbe, ukrašavanje žena, sportske manifestacije itd. Također, zabilježeni su prikazi raznih mitoloških bića, životinja i božanstava na nekropolama. Ovisno o socijalnom statusu pokojnika i njegovoj narodnosti, zagrobni prilozima često bili razbijani i probušeni, a na zatvoreni grob su stavljani „čuvari“ zagrobnog života i groba pokojnika kao što su veprovi, kornjače i ostale životinje.⁷⁹ Ovakvi prikazi na grobovima mogu svjedočiti o mogućim zanimanjima pokojnika (primjerice, ako je na spomeniku riba, moguće da je pokojnik bio ribar i slično).

⁷⁸ V. Girardi Jurkić i K. Džin, op. cit. str. 47-48

⁷⁹ *loc. cit.*

Informacije o postojanju rimskih nekropola diljem Istre, prikupljao je još sam Dante Alighieri, koji je navodno s vrha brežuljka Sv. Mihovila opazio veliko groblje i brojne sarkofage na području Prato Grande (*Campus Martius*) na Velom polju. Impozantne nekropole privlačile su znatiželjnike i tijekom renesanse, a i poslije. No, to zanimanje je išlo toliko daleko da su spomenici otuđivani s grobova i ugrađivani u temelje stambenih kuća, a čak i u zvonik ispred pulske katedrale. Protiv takvih bogohulnih radnji, borio se fratar Antonio Lavezzari, koji je stanovao u Franjevačkom samostanu u Puli i u razdoblju od 1671. godine do 1707. godine, prikupljao je i zapisivao natpise sa skrnavljenih spomenika i tako ih spasio od zaborava i uništenja. U 19. stoljeću dolazi do zanimanja za spas rimskih nekropola i okupljaju se razni intelektualci, službenici i svećenici zainteresirani za tu temu, te kreću sa prikupljanjem raznih nalaza s nekropola i tako postavljaju temelje muzejskoga spomeničkog fonda u Poreču, Rovinju, Labinu i Puli. Razdoblje intenzivnog, istraživanja, zaštite i gradnje se nastavlja i za vrijeme austrijske i talijanske vlasti, a to se vidi i u izvješćima talijanskih i austrijskih konzervatora i povjesničara, a počinju djelovati i arheolozi amateri. Krajem 19., a početkom 20. st., počinju i prva arheološka iskapanja u Nezakciju kod Pule, gdje se otkrivaju prve nekropole, a također istražuju se i ostale nekropole: Picugi kod Poreča i Beram kod Pazina.⁸⁰

Obnovom Arheološkog muzeja Istre u Puli, postavljene su arheološke zbirke u muzejima u Poreču, Labinu, Rovinju, Novigradu, Pazinu i Buzetu. Iskopavanja i istraživanja na područjima rimskih nekropola počinju se provoditi u svrhu zaštite, a prikupljeni podatci se objavljuju u časopisima *Histria archaeologica*, *Jadranski zbornik* i dr. pod autorstvom mnogih arheologa: Borisa Bačića, Štefana Mlakara, Josipa Mladina, Branka Marušića i Ante Šonje. Danas se istraživanjem rimskih nekropola i objavljivanjem rezultata bave: Vesna Girardi Jurkić, Robert Matijašić, Alka Starac i dr.⁸¹

Požrtvovnim radom arheologa i konzervatora Arheološkog muzeja Istra, svjetlo dana su ugledali nalazi sa najpoznatijih antičkih nekropola u okolici Pule, Nezakcija, Medulina, Kavrana, Škicina i Buzeta (Fontana). No, vrijedi spomenuti i druge lokalitete poput Veštra, Kringe, Roča, Červara, Katora i Pintorije, čiji nalazi nisu mogli

⁸⁰ *Ibid.*, str. 48-52

⁸¹ *ibid.*, str. 51

ići u obradu i biti validni kada su u pitanju istarske nekropole, zbog svoje slabije očuvanosti ili ne postojanja u smislu potpune uništenosti.

U Puli se od najznačajnijih nalaza izdvajaju brojni grobovi pokojnika (ukupno njih 157), iz razdoblja Rimske Republike do 5. stoljeća, pronađeni u razdoblju od 1985. i 1986. godine, zapadno od Medulinske ulice prema potoku. Također, otkriveno je dosta žarnih ukopa u urne od kamena, stakla i keramike kao i amfore i zidane grobnice s krovom te grobne jame u zemlji. Ovo arheološko istraživanje zbog svoje bogate dokumentiranosti otvara dosta zaključaka i objašnjenja kao što je visok postotak pokopa spaljivanjem u odnosu na klasičan ukop u zemlju. Također, zaključuje se kako se najviše ukopa u ovu nekropolu vršilo u 1. i 2. stoljeću. Grobovi su se razlikovali prema tipu, imućnosti pokojnika, zabilježeni su brojni bogati prilozi kao što je zlatan nakit i slično. U Koparskoj ulici u blizini amfiteatra pronađen je grob gladijatora koji je sadržavao brojne nalaze osobnih stvari poput strigala, keramičkih i koštanih posuda za pomade. Također, u blizini velikog rimskog kazališta, pronađen je dio nekropole s ugraviranim natpisom *SERVILLIA SCIONE...VXOR* i brojnim staklenim predmetima iz 1. stoljeća. Također, na području Pule pronađeni su brojni nadgrobni spomenici, are, pa se tako izdvaja sačuvana sepulkralna ara posvećena djevojčici Geminiji Higiji, koju je još za života dao podići njen otac u spomen svoje obitelji.⁸² Pula i okolica bogate su nekropolama, tako da su ovo samo neki od primjera.

Nekropole su otkrivene i okolici Nezakcija krajem 19. stoljeća sa nalazima grobova, grobnica i priloga. Najintrigantnije je bilo 1900.-te godine, kada je bez znanja *Komiteta za koordinaciju istraživanja Nezakcija*, na zahtjev obitelji Batel, iskopano pet žarnih grobova s priložima od strane župnika don Angela Buzolicha i dani su na raspolaganje i obradu B. Schiavuzziju. Kasnije je otkrivena i nekropola smještena zapadno od obrambenih zidina uz prometnicu koja je u davna vremena vodila iz Pule prema Muniću, Marčani i Labinu, a drugi dio je vodio u Nezakcij. Daljnjim detaljnijim, sustavnim iskapanjima otkriveni su: rimska cesta, 46 paljevni grobova, brojne urne, brojni grobni prilozi (stakleni i keramički balsamariji, keramičke uljanice,

⁸² *ibid.*, str. 54-57

češljevi, igle, tanjuri i ostalo), kao i grobovi u živoj stijeni sa keramičkim urnama te zidane grobnice.⁸³

Godine 1908. nađeno je 14 većinom paljevinskih grobova s ostacima antičke ceste. Ti se grobovi smatraju obiteljskim grobnicama. Ispostavilo se da se radi o djelu Nezakcija gdje su ukapani bogatiji stanovnici sudeći po pronađenim bogatijim i vrijednijim priložima visoke kvalitete (posudice od kristala, kockice od staklene paste, nakit, keramičke uljanice ukrašene životinjskim slikama, raznim scenama iz privatnog života i ostalo. Nađeni su i novčići iz doba više rimskih careva: Augusta, Vespazijana, Kaligule i dr. Većina nalaza danas je u posjedu Arheološkog muzeja Istre, no neki nalazi, poput značajne količine zlatnog nakita nisu nikada vraćeni sa inozemnih restauracija u Italiji, tako da nisu u zbirci Arheološkog muzeja Istre.⁸⁴ Nezakcij je područje bogato nekropolama, tako da su za potrebe izrade ovog rada izdvojeni najznačajniji nalazi na ovom području.

Lokaliteti bogati nekropolama nalaze se i na području Vižule, Buzeta (Funtana) i Roča, ovi lokaliteti također obiluju nalazima neprocjenjive materijalne vrijednosti.⁸⁵

Istarske antičke nekropole nepresušna su tema znanstvenika, arheologa i povjesničara do današnjeg dana, zbog njihove prostorne masovnosti nije ih moguće sve obuhvatiti no, vrlo su vrijedna spomenička baština Istre, koja nudi pogled u način života drevnih stanovnika Istarskog poluotoka i njihov odnos prema smrti i zagrobnom životu.

⁸³ *ibid.*, str. 64-66

⁸⁴ *ibid.*, str. 66-68

⁸⁵ *ibid.*, str. 69-80

5. ZAKLJUČAK

Baštinom se smatraju sva pokretna i nepokretna materijalna i nematerijalna dobra naslijeđena iz prošlosti koja su od velike važnosti za povijest, umjetnost, paleontologiju, antropologiju i znanost. Kako bi i buduće generacije uživale u ljepotama baštine, istu je potrebno zaštititi i valorizirati, što znači utvrditi njenu vrijednost i iskoristiti je na najbolji način a da pritom ne dolazi do oštećenja i devastacije baštine. Nažalost, sve su veći slučajevi propadanja baštine jer se ne iskorištavaju svi resursi jednako. To se događa zato što baštinom ne upravljaju stručnjaci, koji bi stavljali naglasak prije svega na njenu kulturnu vrijednost a ne samo na ekonomsku dobit. Zato je vrlo važno znati upravljati baštinom. Kada se govori o kulturnoj baštini, nipošto ne treba izostaviti arheološku baštinu, koja je vrlo vrijedan turistički resurs a čije propadanje je također ogroman gubitak.

Istra je najveći hrvatski poluotok. Obiluje povijesnom i kulturnom baštinom, a najviše baštinom iz rimskog razdoblja, koje je u Istri trajalo od 177. g. pr. Kr. do pada Zapadnog rimskog carstva 476. g. pos.Kr. i do dolaska Bizanta 538. g. pos. Kr. Rimski baština je vrlo važan element za istarski identitet no, treba uzeti u obzir da ista nije jednako raspoređena te da je najviše rimskih spomenika koncentrirano u Puli.

U radu su obrađeni najvažniji spomenici rimske spomeničke baštine, a to su Amfiteatar i Augustov hram u Puli, Maritimna vila u uvali Verige na Velikom Brijunu te Arheološki park Vižula pokraj Medulina i Arheološki lokalitet Nezakcij, nekropola pored Pule a uz njih i neki manje turistički valorizirani: Neptunov hram u Poreču te Arheološki lokalitet Istarski ipsilon - Brestić u Višnjanu. S obzirom na široku dostupnost informacija o samom objektu te o načinu njegove kulturne i turističke valorizacije, proizlazi kako je upravo Amfiteatar u Puli najpoznatiji spomenik rimske baštine u Istri.

Na kraju se zaključuje kako su svrha i ciljevi rada ispunjeni.

LITERATURA

Knjige:

1. V. Begović, Schrunk, I., *Brijuni: Prošlost, graditeljstvo i kulturna baština*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.
2. Čustić Juraga, B. *Arheološki park Vižula*, Medulin, Turistička zajednica Grada Medulina, 2019.
3. Džin, K., *ARENA U PULI: Rimski amfiteatar-Pula i gladijatorske igre*, Zagreb, VIZA MG d.o.o, 2008.
4. V. Girardi Jurkić i K. Džin, *Sjaj antičkih nekropola Istre, Pula*, Monografije i katalozi br. 13, Arheološki muzej Istre, 2003.
5. Matijašić, R., *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula, "Žakan Juri", 1998.
6. R. Matijašić i Ž. Ujčić, *PULA: antički grad, Pula*, Arheološki muzej, Zagreb, BUVINA, Zagreb, DIFO, Zagreb, LAURANA, 2005.
7. Matijašić, R., *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb, Leykam International d.o.o., 2009.
8. Mihelić, S., *Arheologija i turizam u Hrvatskoj (Archaeology and Tourism in Croatia)*, Zagreb, Arheološki muzej u Zagrebu, 2011.
9. Starac, A., *ISTRA OD EPULONA DO DIOKLECIJANA: Rimsko vladanje u Istriji: društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi*, Pula, ZN „Žakan Juri“, 2002.
10. G. Sinković., J. Gržinić, V. Šugar, R. Pržiklas, *Istra u kontekstu jadranskih kultura i tradicija = L'Istria nel contesto delle tradizioni e culture dell'Adriatico*, Pula, Fakultet ekonomije i turizma Dr. Mijo Mirković Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, 2008.
11. Valčić, M., *Turizam i kultura*, Zagreb, Naklada Juričić d.o.o., 2018.

Internetski izvori:

1. Dislocirane zbirke: *Amfiteatar*, Arheološki muzej Istre, 2010, Dostupno na: <http://www.ami-pula.hr/dislocirane-zbirke/amfiteatar/amfiteatar/> (Pristupljeno: 18.kolovoza 2023.)
2. Dislocirane zbirke: *Augustov hram*, Arheološki muzej Istre,2010, Dostupno na: <http://www.ami-pula.hr/dislocirane-zbirke/augustov-hram/> (Pristupljeno: 21. kolovoza 2023.)
3. Dislocirane zbirke: *Nezakcij*, Arheološki muzej Istre, 2010, Dostupno na: <http://www.ami-pula.hr/dislocirane-zbirke/nezakcij/> (Pristupljeno: 30.8.2023.)
4. *Material culture*, Encyclopedia Britannica, 2023., Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/material-culture> (Pristupljeno: 23.kolovoza 2023.)
5. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63777> (Pristupljeno 25. srpnja 2023)
6. *Istra-poluotok*, Istrapedia. istarska internetska enciklopedija,2009, Dostupno na: <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1260/istra-poluotok> (Pristupljeno 2. kolovoza 2023.)
7. *Slavoluk Sergijevaca*, Istrapedia. istarska internetska enciklopedija,2009, Dostupno na: <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1907/slavoluk-sergijevaca> (Pristupljeno: 5. kolovoza 2023.)
8. *Augustov hram*, Istrapedia. istarska internetska enciklopedija,2009, Dostupno na: <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/513/augustov-hram> (Pristupljeno: 21.kolovoza 2023.)
9. *Augustov hram i forum u Puli*, Istra culture,2015, Dostupno na: <http://www.istria-culture.com/augustov-hram-i-forum-u-puli-i102> (Pristupljeno: 21.kolovoza 2023.)
10. *Arheološki park Vižula*, Turistička zajednica Istarske županije,2023, Dostupno na:<https://www.istra.hr/hr/dozivljaji/sunce-i-more/zabava-tematskiparkovi/3258> (Pristupljeno:25. kolovoza 2023.)
11. *Istra Inspirit projekt*, IRTA d.o.o. - Istra Inspirit,2017, Dostupno na: <https://www.istrainspirit.hr/projekt/> (Pristupljeno: 25.kolovoza 2023)

12. *Nezakcij*, Turistička zajednica Istarske županije, 2023, Dostupno na: <https://www.istra.hr/hr/dozivljaji/kultura/prapovijesni-arheoloski-lokaliteti/nezakcij> (Pristupljeno: 30. kolovoza 2023.)
13. Veliki Neptunov hram, Turistička zajednica Istarske županije, 2023, Dostupno na: <https://www.istra.hr/hr/destinacije/porec/nepropustite/kultura/znamenitosti/2587> (Pristupljeno 30. kolovoza 2023)
14. *Kultura*, Republika Hrvatska: Ministarstvo kulture i medija, 2023. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/unesco-16291/programska-podrucja-16482/kultura-4786/4786> (Pristupljeno: 24. kolovoza 2023.)
15. Deranja Crnokić, A., „*Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj*“, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2013, (Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Publikacije/Anu%C5%A1ka%20Deranja%20Crnoki%C4%87%20Nastanak%20Registra%20kulturnih%20dobara%20%E2%80%93%20povijest%20i%20sada%C5%A1nost%20inventariziranja%20kulturne%20ba%C5%A1tine%20u%20Hrvatskoj.pdf>) (Pristupljeno: 1. kolovoza 2023.)
16. Z. Wiewegh (ur.), Hrvatski arheološki godišnjak, 14/2017, Zagreb, Ministarstvo kulture: Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2018, Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/kulturna%20ba%C5%A1tina/Hrvatski%20arheolo%C5%A1ki%20godi%C5%A1njak_14-2017.pdf (Pristupljeno: 18. kolovoza 2023.)
17. Z. Wiewegh (ur.), Hrvatski arheološki godišnjak, 7/2010, Ministarstvo kulture: Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2011, Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Bastina/godisnjaci/Arheoloski%20godisnjak%20-%20B%20tekst%20unutar%20korica.pdf> (Pristupljeno: 29. kolovoza 2023.)
18. *Poreč: Povijesna baština Poreča*, Službene stranice Grada Poreča, 2023, Dostupno na: <https://www.myporec.com/hr/otkrijte-porec/povijesna-bastina/544> (Pristupljeno: 28. rujna 2023.)
19. *Najveći i najraskošniji ladanjski kompleks*: Javna ustanova NP Brijuni, 2023, Dostupno na: <https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/uvala-verige> (Pristupljeno: 28. kolovoza 2023.)

20. *Arena – Amphitheater*, Turistička zajednica Grada Pule, 2023, Dostupno na: <https://www.pulainfo.hr/de/where/arena-amphitheater/> (Pristupljeno: 18. kolovoza 2023.)
21. *LORON: Veliko stubište rimske vile otkriva nove detalje o najvećem arheološkom nalazištu Poreštine*, Službene stranice Grada Poreča, Dostupno na: <http://www.porec.hr/prva.aspx?stranica=90669> (Pristupljeno: 28. rujna 2023.)
22. *Spectacula Antiqua*, Udruga Spectacula Gladiatoria 2023, Dostupno na: <https://www.spectaculaantiqua.com/spectacvla> (Pristupljeno: 20. rujna 2023.)
23. Urošević, N. i Afrić Rakitovac, K. (ur.), *Models of valorisation of cultural heritage in sustainable tourism*, Pula, Juraj Dobrila University of Pula, 2017. https://www.researchgate.net/publication/368303130_Models_of_valorisation_of_cultural_heritage_in_sustainable_tourism (Pristupljeno 22. srpnja 2023.)

Članci:

1. Begović Dvoržak, V. i I., Dvoržak Schrunck, „Život u maritimnoj vili u uvali Verige na Brijunima u svjetlu nalaza luksuzne keramike i staklenih posuda“, *Histria antiqua* Vol. 19, No. 19, 2010, str. 176, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/127231> (Pristupljeno 27. kolovoza 2023.)
2. Bulić, D., Rimska centurijacija Istre, „Rimska centurijacija Istre“, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, No. 10, 2012, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/97283> (Pristupljeno 2. kolovoza 2023.)
3. Džin, K., „Rimske vile i uvjeti stanovanja na pulskom ageru. Neki primjeri“, *Histria Antiqua*, Vol. 20, No. 20, 2011, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/118474> (Pristupljeno 27. kolovoza 2023.)
4. V. Girardi Jurkić, Džin, K. et al. Vižula kod Medulina rezidencijska maritimna vila: Istraživačka kampanja 2011, *Histria antiqua*, Vol. 21 No. 21, 2012. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/153451?fbclid=IwAR3Q7dL1Glyq780M4IXMHrb1eQypABYLdSIVzKur4Ly-CoxbPo5HjISHcl> (Pristupljeno 20. kolovoza 2023.)
5. M. Zaninović, „Poslije Nezakcija“, *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, Vol. 41 No. 41, 2011., Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/134639> (Pristupljeno: 26. rujna 2023.)

6. A. M. Majkić, „Oslikana žbuka iz rimske vile na poluotoku Sorna kraj Poreča“, *Histria archaeologica* : Časopis Arheološkog muzeja Istre, Vol. 46. No. 46, 2016, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/269267> (Pristupljeno: 28. rujna 2023.)
7. Đ. Fabjanović i R. Matijašić, Brijunski otoci (Brijuni, Brioni), Istarska enciklopedija, Dostupno na: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=387> (Pristupljeno: 26.kolovoza 2023.)
8. Ministarstvo kulture: Arena nije kandidirana jer ne zadovoljava kriterij IZUZETNE UNIVERZALNE VRIJEDNOSTI, *Glas Istre*, 2018, Dostupno na: <https://www.glasistre.hr/pula/ministarstvo-kulture-arena-nije-kandidirana-je-ne-zadovoljava-kriterij-izuzetne-univerzalne-vrijednosti-574621> (Pristupljeno: 18.kolovoza 2023.)
9. R. Koraca, Turiste smo pitali zašto dolaze u Pulu. Otkrili su nam što ih je, osim Arene, TOTALNO ODUŠEVILO, *Glas Istre*, 2021, Dostupno na: <https://www.glasistre.hr/turizam/turiste-smo-pitali-zasto-dolaze-u-pulu-otkrili-su-nam-sto-ih-je-totalno-odusevilo-731772> (Pristupljeno 19. rujna 2023.)
10. Juranović-Tojenc, M. i K. Radatović Cvitanović, „Prolegomena o kategorizaciji spomenika kulture“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Vol. , No. 37/38, 2013, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/219694> (Pristupljeno 31. srpnja 2023.)

PRILOZI

Slika 1. Amfiteatar u Puli.....	17
Slika 2. Augustov hram u Puli.....	20
Slika 3. Panorama Arheološkog parka Vižula.....	23
Slika 4. Karta Brijunskog otočja.....	27
Slika 5. Rimska maritimna vila u uvali Verige.....	29
Slika 6 Brestić-zračna snimka.....	32
Slika 7. Arheološki lokalitet Nezakcij- zračna snimka.....	36
Slika 8 Ostatci Velikog Neptunovog hrama u Poreču.....	38
Tablica 1. Hrvatska materijalna dobra na UNESCO-ovom Popisu svjetske baštine... 6	

SAŽETAK

Tema ovog Završnog rada je „Valorizacija rimske baštine u Istri“. Naglasak je na najvažnijim primjerima rimske baštine na Istarskom poluotoku, kao i njihovim osobitostima, valorizaciji i zaštiti te na samom pojmu baštine i materijalne baštine kao bitnim stavkama kulturnog identiteta neke države i važnosti upravljanja baštinom općenito. Republika Hrvatska se uvelike susreće sa problemom nedovoljne valorizacije spomeničkih objekata, koji su potom prepušteni propadanju ili s druge strane čak i prevelike eksploatacije nekih spomenika u turističke svrhe, gdje potom dolazi do zagađenja okoliša, namjerne devastacije baštine i slično. Zato je bitan educirani kadar, koji će se baviti valorizacijom neiskorištenih objekata i oporavkom onih previše iskorištenih. U ovom je radu također riječ o nekim segmentima rimske spomeničke baštine koji nisu dovoljno valorizirani, pa tako običan čovjek ne može shvatiti njihovu vrijednost.

Rimsko razdoblje u Istri vrlo je velik vremenski period. Za vrijeme njihove vladavine Istra je bila na vrhuncu svoje moći. Rimljani su Istru osim arhitektonski promijenili i kulturološki, donijeli su latinski jezik, modu, trgovinu i mnoge druge stvari. Materijalni ostatci, svjedoci su moći toga naroda koji je između ostalog, bio i najveća vojna sila toga vremena a tome najbolje svjedoči uništenje Nezakcija 177. g. pr. Kr. i formiranje novog grada na tom prostoru. Rimljani su osim arhitekture i ratovanja, voljeli i lagodan i raskošan život što dokazuju ostatci maritimne vile na Brijunima. Priče o raskošnim gozbama, prostorijama prekrivenim mramorom s pogledom na more bude maštu svakog posjetitelja Nacionalnog Parka Brijuni i Arheološkog parka Vižula. Shodno tome, materijalna baština je neprocjenjivo bogatstvo, čiji gubitak ima dalekosežne negativne posljedice kako za sadašnje tako i buduće generacije.

Ključne riječi: valorizacija, kulturni identitet, baština, Istra, rimska materijalna baština

SUMMARY

The theme of this Undergraduate thesis is "Valorization of Roman heritage in Istria". The emphasis is on the most important examples of Roman heritage on the Istrian peninsula as well as their uniqueness, valorization and protection and on the very concept of heritage and material heritage as important items of the cultural identity of a country as well as the importance of heritage management in general. Croatia is largely faced with the problem of insufficient valorization of monuments that are then left to decay or on the other hand, even overexploitation of some monuments for tourist purposes where environmental pollution, deliberate devastation of heritage appear. That is why educated personnel is important to deal with the valorization of unused objects and the recovery of those overused. This paper also deals with some segments of Roman monumental heritage that are not sufficiently valorized, so understanding of their value is hard.

The Roman period in Istria is a very long period of time. During their reign, Istria was at the height of its power. The Romans, in addition to architecturally, changed Istria culturally, brought Latin language, fashion, trading and many other things. Material remains are witnesses of the power of this nation, which, among other things, was the greatest military force of that time and this is best witnessed by the destruction of Nesactium in 177. B.C. and the establishment of a new city in this area. . In addition to architecture and warfare, the Romans are also known for a comfortable and luxurious life, as evidenced by the remains of a maritime villa on Brioni. The stories of luxurious feasts, rooms covered with marble overlooking the sea awake the imagination of every visitor to the Brioni National Park and the Vižula Archaeological Park. Consequently, material heritage is an inestimable wealth whose loss has far-reaching negative consequences for both present and future generations.

Keywords: valorisation, cultural identity, heritage, Istria, roman material heritage

